

BEDEN TEMİZLİĞİ İÇİN YAPILMIŞ MEKÂNLAR İLE İLGİLİ HADİSLERİN TENKİD VE TAHLİLİ

Yunus MACİT*

ÖZET

Beden Temizliği İçin Yapılmış Mekânlar, İslam öncesi bazı toplum-
larda temizlik, eğlence ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı yer olarak
tarihteki yerini almıştır. Sıcak bir iklim olması itibarıyla Hicaz bölge-
sinde hamama ihtiyaç duyulmadığı ve dolayısıyla da bilinmediği hu-
susu bu dönem ile ilgili olarak genel kabul gören görüştür.

Muhaddislerden bazıları, beden temizliği için yapılmış mekânlara
girme konusunda rivayet edilen hadislerin illetli olduğunu belirtmiş-
lerdir. Hamam ile ilgili hadislerin tarikleri tek tek incelendiklerinde
sıhhat derecesine ulaşmamakla birlikte, bir kısmının farklı tariklerle
mana olarak birbirlerini destekledikleri görülmektedir.

Dini bir zorunluluktan veya başka sebeplerle yıkanmak isteyen her
müminin guslederken avret sayılan yerlerini başkalarına gösterme-
mesi zorunluluğu, hamam ile sınırlı olmayıp her yerde geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: beden temizliği, hamam, tesettür, hadis.

ABSTRACT

THE CRITIC AND ANALYSIS OF THE HADITHS DEALING WITH THE PLACES BUILT FOR THE BODILY CLEANSING

The Places built for the bodily Cleansing had been used in some pre
Islamic societies for the activities of cleansing, entertainment, and
for cultural habits in the history.

There is a common acceptable idea that at that time there was no
need of hamam (body cleansing places with hot water and for this
reason there had been no places such these ones just because the
climate of Hijaz had been very hot.

Some of the Hadith narrators stated that narrations of the hadiths
dealing with the Places built for the bodily cleansing are, in text and
form, accidental (with illat). Although the narrative ways (Tariq) of
the hadiths cant be seen as the sound ones when studied single by
single, it is obvious that some of them are somewhat, supporting
each other in the context of meaning.

The fact that a religious person has to avoid from showing his/her
awrah while, as a religious commandment or as a secular reason,
cleaning up his/her body, is the valid action in every where.

Key Words: the cleansing of body, eastern bathroom (hamam),
religious covering, hadith

* Yrd. Doç. Dr. , K. T. Ü. Rize İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. ymacit@ktu. edu. tr
Yunusmacit55@hotmail. com

Giriş

İnsanoğlu için hayati bir önemi olan su çok farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Bunlardan biri de beden temizliğidir. Tarihi seyri içinde insanların beden temizliği ihtiyaçlarına cevap vermek üzere ortaya çıkan en önemli tesis hamamdır.

Hadislerde beden temizliği yapılan herhangi bir yer için "yıkılan yer" anlamında "muğtesel"¹ ve "mustehamm";² beden temizliği yapılan tesisler için ise "hammâm" kelimesi kullanılmaktadır. Türkçede "hamam" olarak ifade edilen bu kelime Arapça'da "Hammâm" şeklinde olup "H M M" kökünden türemiştir.³

İnsanlık tarihinin eski dönemlerinden itibaren çeşitli medeniyetlerde hamam binaları meydana getirilmiştir. Ancak hamam bilhassa Roma devrinde çok yaygınlaşmış ve yıkanmanın dışında sohbet ve tartışma yeri, filozof, şair ve hatiplerin konuşma alanı ve bir eğlence yeri karakterini de almıştır.⁴

İnsanlar, tarih boyunca yıkanmayı dinî, manevî bir ritüel olarak kullanmışlardır. Sözcüleri Musevî toplumlarında çok eski zamanlardan itibaren dinî amaçlarla hamamlar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Kudüs'te bugüne kadar korunan şifa hamamıdır.⁵ Nitekim İslami kaynaklarda ilk defa hamam inşa ettiren kişinin Hz. Süleyman olduğu zikredilmektedir.⁶

Genel kabule göre Hicaz gibi sıcak yerlerde yaşayan Araplar hamama ihtiyaç duymamışlar, hamamı Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe döneminde tanımışlardır.⁷ İslam Dinî'nin Arabistan

¹ Örnek olarak şu hadislerle bakılabilir: Ahmed, *Müsned*, İstanbul 1992, c. IV, s. 110, 111; c. V, s. 369; c. VI, s. 131, 170, 280, Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul 1992, Tahare 15, no: 28; Nesâî, *Sünen*, İstanbul 1992, Tahare 147, no: 238.

² Örnek olarak şu hadislerle bakılabilir: Ahmed, *Müsned*, c. V, s. 56; Ebû Davud, Tahare 15, no: 27; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992, Tahare 17, 21; Nesâî, Tahare 32, no: 36; İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1992, Tahare 12, no: 304.

³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, Beyrut 1410/1990, c. XII, s. 154.

⁴ Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 402.

⁵ *Meydan Larousse*, İstanbul 1990, c. V, s. 568.

⁶ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hüt, Riyad 1409, c. VII, s. 274, no: 36032; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Mahmud et-Tahhân, Riyad, 1985-1995, c. I, s. 285, no: 464; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, thk. , Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûni Zağlûl, Beyrut-1410/1990, c. VI, s. 160, no: 7778. İbnü'l-Cevzî bu bilginin Hz. Peygamber'e nispet edilerek rivayetinin sahih olmadığını belirtmektedir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, thk. Halil el-Mis, Beyrut 1403, c. I, s. 345, no: 566. Bu, Belkıs'ın kendisine gelmesi üzerine olmuştur. Belkıs ile evlendiğinde Cimler onun için inşa etmişlerdir. Abdurraûf el-Münavi, *en-Nüzhe fî ahkâmî'l-hamâmi's-şer'iyye ve't-tubbıyye*, thk. Abdülhamîd Salih Hamdân, Beyrut 1408/1987, s. 18; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sînâti'l-inşâ*, thk. . Yusuf Ali et-Tavil, Dımaşk, 1987, c. I, s. 485)

⁷ Münavi, *en-Nüzhe*, s. 18; Ebu'l-Hasan es-Sindî, *Haşiyetü's-Sindî ala'n-Nesâî*, Haleb 1406/1986, c. I, s. 198, no: 401.

dışında ilk önce Roma ve Bizans medeniyetlerinin tesiri altında kalan Suriye'de yayılıp-yerleşmiş bulunması sebebiyle, Müslüman ülkelerde hamamlara ayrı bir önem verilmiştir.⁸

İslam dünyası Bizans medeniyeti ile karşılaştığı zaman, dinin emrettiği temizlik ile alakası bulunan hamamların önemi daha da artmış, VIII. Yüzyılda yaşayan Emevî halifeleri tarafından Suriye'de pek çok hamam inşa ettirilmiştir.⁹

İslâm dinî maddî ve manevî temizliğin üzerinde titizlikle durmuş ve imanın yarısı kabul etmiştir.¹⁰ İslam bazı ibadetler için bir tür maddî ve manevî temizlenme olan abdesti, cünüplük, hayız ve nifâsın kesilmesi gibi hallerde de büyük temizlik olan guslû, yani bütün bedeni yıkamayı gerekli kılmıştır.¹¹ Guslû gerektiren bir durum olmasa da temizlenmek için sık sık yıkanmak öngörülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber "Temizlenin, şüphesiz İslam temizdir"¹² tavsiyesinde bulunmuştur. Beden temizliği evlerde veya hamamlarda yapılmaktadır.

Hamamla ilgili olarak hadis kitaplarında yer alan rivayetlerin ana konusu, hamama kimlerin, nasıl ve hangi şartlarla girebileceği; hamamda avret yerlerinin örtülmesinin önem ve gerekliliği gibi hususlardır. Hz. Peygamber'den hamam ile ilgili olarak nakledilen farklı rivayetler, İslam âlimlerinin farklı görüşler benimsemelerine neden olmuştur. Günümüzde bazı çağdaş araştırmacılar, hanımların avret yerleri başkaları tarafından görülmeyecek de olsa hamamlarda yıkanmalarının caiz olmayacağı görüşünü benimsemektedirler.¹³ Bu araştırmacılar görüşlerini desteklemek için inceleme konusu yapacağımız hadislerden bazılarını delil olarak göstermektedirler. Ülkemizde konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda genellikle hamamların tarihi ve mimari özellikleri ele alınmaktadır. Biz ise çalışmamızda hamam ile ilgili hadislerin sened ve metin yönünden tahlilini yapmak suretiyle bu konuya katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

⁸ Ali Saim Ülgen, "Hamam", *İA*, İstanbul 1993, c. V, s. 174.

⁹ Ali Saim Ülgen, "Hamam", *İA*, c. V, s. 175. Ayrıca bk. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995, s. 9; Canan Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara 2002, s. 9.

¹⁰ Ahmed, *Müsned*, c. V, s. 342, 344; Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992, Tahare 1.

¹¹ Maide, 5/6.

¹² İbn Hibbân, *el-Mecruhîn mine'l-muhaddisin ve'd-du'afâi ve'l-metrûkin*, Halep ts. , c. III, s. 57, no: 1121; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. V, s. 39, no: 4893

¹³ Örneğin hadislerin sıhhat dereceleri hususunda yaptığı çalışmalarla tanınan Nasuruddin elbânî hangi şart ve sebeplerle olursa olsun hanımların hamama gitmelerinin caiz olmadığı görüşündedir. Bk. Elbânî, *Temâmü'l-minne fi't-talîk alâ Fikhi's-sünne*, Riyad 1409, s. 130; a. mlf. , *Âdâbü'z-zifâf fi's-sünneti'l-mutahhare*, Beyrut 1409, s. 67.

Çalışmamız esnasında bir makalenin sınırlarını aşacak sayıda rivayet tarikleriyle karşılaşmış bulunuyoruz. Bu problemi aşabilmek için senedleri birleştirerek kısaca vermeyi ve daha sonra ravilerden özellikle eleştirilenler hakkında bilgi vermeyi yeterli gördük. Ancak genel olarak sened ve metinlerle ilgili görüşlerimizi de belirttik. Neticede konuyu aşağıdaki sıraya göre ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

I.Hz. Peygamber ve Beden Temizliği

Guslü gerektiren zorunlu haller dışında da yıkanmayı öğütleyen Hz. Peygamber'in nasıl gusül yaptığını hadis kitaplarında görmekteyiz. O gusletmek istediği zaman kendisine hizmet eden Ebu's-Semh'den sırtını dönmesini isterdi. O da ensesini döndürür ve elbiseyi gererek Hz. Peygamber'e perde tutardı.¹⁴ Hz. Meymune de, Hz. Peygamber için su koymuş ve yıkanırken onu bir elbise ile örtmüştür.¹⁵ Ebû Talib'in kızı Ümmü Hani ise, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethedildiği yıl, Mekke'nin yukarısında bulunduğu bir sırada onun yanına vardığını, kızı Fatma'nın gerdiği bir perdenin arkasında guslettiğini ve ona selam verdiğini bildirmektedir.¹⁶ Hz. Peygamber'in yıkandığı bu yerlerin başkaları tarafından görülmeye müsait bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber bir defasında başkaları tarafından görülecek şekilde açık bir alanda yıkanan bir kişiyi görmüş ve bunun üzerine hemen ashabını Mescid-i Nebevi'de toplamış ve onlara yıkanırken başkalarının göreceği şekilde açılmamalarını söylemiştir.¹⁷ Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in başkaları tarafından görülmeye müsait alanlarda yıkanırken örtündüğünü ve bunu ashabına da tavsiye ettiğini görüyoruz.

Hz. Peygamber'in bizzat hamama girdiğine ve yıkandığına işaret eden bazı rivayetler de vardır. Ancak bunlar tartışmaya açıktır. Şimdi bu rivayetleri görelim:

HADİS-I:

Sevbân Rivayeti:

Muhammed b. Ziyâd: Sevbân komşumuzdu ve hamama girerdi. Hz. Peygamber'in dostu- arkadaşı olduğun halde hamama mı giriyorsun? dedim. Şöyle dedi: "Hz. Peygamber hamama girerdi ve temizlerdi".

Bu hadis, Ebu'l-Hasan b. Fadl el-Kattân → Abdullah b. Cafer b. Derstuveyh (ö. 347) → Yakub b. Süfyan → Süleyman b. Seleme el-

¹⁴ İbn Mâce, Tahare, 113, no: 613.

¹⁵ Müslim, Hayz, 73.

¹⁶ Müslim, Hayz, 70-72; Salâtü'l-müsâfirin 81-82; İbn Mâce, Tahare, 113, no: 614. Ayrıca bk. Buhârî, *Sahih*, İstanbul 1992, Gusül 21; Salât 4; Tirmizî, İsti'zân 34.

¹⁷ Ebu Davud, Hammam, 1, no: 4012; Nesâî, Gusül 7, no: 406.

Hımsî → Süleyman b. Nâşire el-Elhanî → Muhammed b. Ziyâd el-Elhanî tarihiyle Sevbân'dan rivayet edilmiştir.¹⁸

Bu rivayetin senesinde yer alan Abdullah b. Cafer b. Derstuveyh zayıf bir kimsedir. Zira kendisine; "Abbas ed-Dûrî'den hadis rivayet et sana para verelim" dendiğinde, duymadıklarını duymuş gibi mezkûr kişiden rivayet etmekle itham edilmiştir.¹⁹ Süleyman b. Nâşire'den yapılan rivayetler, Süleyman b. Seleme tarihiyle gelenler hariç itibar için yazılır.²⁰ Süleyman b. Seleme el-Hımsî'yi Ebû Hâtim "met-rûkû'l-hadîs"; İbn Cüneyd ise onun ayrıca yalancı da olduğunu belirtir.²¹

Bu râvilerin durumuna bakılırsa bunun uydurma bir rivayet olduğunu söyleyebiliriz.

HADİS-II:

Enes Rivayeti:

"Nebi SAV hamama girdi".

Bu hadis Vezîr b. El-Kâsım → Ömer b. Haşim → Evzaî → Zühri tarihiyle Enes'ten rivayet edilmiştir.²²

Ebû Ali Hasan b. Ali ise aynı rivayeti Vezir b. El-Kâsım'dan şöyle nakletmektedir:

"Hamama girdim ve orada bir köşede Amr b. Haşim el-Beyrutî'yi gördüm. Ona hamama mı giriyorsun?" dedim. O "Hamama girdim ve orada bir köşede Evzaî'yi gördüm. Ona hamama mı giriyorsun?" Dedim. O da "Hamama girdim ve orada bir köşede Zühri'yi otururken gördüm. Ona hamama mı giriyorsun?" Dedim. O da "Hamama girdim ve orada bir köşede Enes'i gördüm. Ona hamama mı giriyorsun?" Dedim. O da "Hamama girdim ve orada bir köşede Hz. Peygamber'i otururken gördüm. Üzerinde bir örtü vardı. Onunla konuşmaktan çekindim (korktum). Şöyle buyurdu: "Ey Enes, Allah izarsız hamama girmeyi haram kılmıştır."²³

¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut 1413/1992, c. I, s. 152, no: 686.

¹⁹ Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts. , c. IX, s. 428, no: 5045.

²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, 1395/1975, c. VI, s. 381, no: 8197.

²¹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952, c. IV, s. 121, no: 529; c. VII, s. 194, no: 1089; Zehebi, *Mizânü'l-îtidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcud, Beyrut 1995, c. III, s. 297, no: 3475; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1406/1986, c. III, s. 93, no: 317.

²² İbn Hacer, *Lisân*, c. VI, s. 218, no: 766.

²³ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyaz Abdülhamîd Murad, Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dimaşk 1404/1984, c. III, s. 133, no: 148.

Bu haberin senedinde yer alan Amr b. Haşim el-Beyrutî "Leyse bi-şey", "Evzai'den yazdığında küçüktü"²⁴ "Sadük fakat hata yapar" gibi ifadelerle itham edilmiştir.²⁵ İbn Hacer bu haberin münker olduğunu bildirir.²⁶ İbnü'l-Cevzî ise "bu hadis şeksiz uydurmadır" demektedir.²⁷

Hz. Peygamber'in Cuhfe'de hamama girdiğine dair rivayetler ise o dönemde hicaz bölgesinde hamam olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.²⁸

İbn Huzeyme'ye "hamamda saçlarını tıraş etseydin" denildiğinde, "ben, Resülüllah'ın ne hamama girdiğine, ne de saçını kestirdiğine dair bir bilgiye sahip değilim. Ben saçımı ancak makasla cariyeme kestirim" demiştir.²⁹ Bu rivayet İbn Huzeyme'nin, Hz. Peygamber'in hamama girmediği şeklinde bir görüşe sahip olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Burada zikredilen rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in hamama girip yıkandığını söylememiz mümkün değildir. İbnü'l-Cevzî Hz. Peygamber'in kesinlikle hamama girmediğini ve onu yaşadığı bölgede hamam bulunmadığına işaret etmektedir.³⁰ Nitekim İbn Teymiye Hz. Peygamber'in hamama girdiğine dair rivayetlerin ehl-i hadisin ittifakı ile mevzû' olduğunu belirtmektedir.³¹

II. Beden Temizliği İçin Yapılmış Mekânlara Girmekle İlgili Rivayetler

Müslümanların hamama girip giremeyecekleri hususunda değişik sahabîlerden farklı rivayetler gelmiştir. Bu rivayetleri şu başlıklar altında tasnif etmemiz mümkündür:

A. Hamama Girilmesini Yasaklayan Rivayetler

HADİS-I

²⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 268, no: 1479; Mizzî, (ö. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1400/1980, c. XXII, s. 275, no: 4463; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, c. VIII, s. 99, no: 186.

²⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 428, no: 5127.

²⁶ İbn Hacer, *Lisân*, c. VI, s. 218, no: 766.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 1386/1966, c. II, s. 80-81.

²⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ'*, thk. Ahmed el-Kalâş, Beyrut 1405, c. I, s. 500; Muhammed b. Dervîş el-Hût el-Beyrutî, *Esne'l-metâlib fî ehâdîsi Muhtelifî'l-merâtib*, thk. Mahmûd el-Arnaût, Beyrut 1412/1991, s. 208, no: 653. İbn Ebî Şeybe, İbn Abbas'ın Cuhfe'de hamama girdiğini sahih bir isnad ile rivayet etmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 103, no: 1169.

²⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut ts. , c. II, s. 721; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, c. XIV, s. 370.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, c. II, s. 81.

³¹ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, c. XXI, s. 301.

Hız. Aişe Rivayeti

Hız. Peygamber: "Hamam ne kötü evdir. Örtmeyen ev, temizleyen su..." buyurmuştur.

Bu hadis → Ebû Abdullah el-Hafız+ Ebû Said b. Ebî Amr → Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakup → Yahyâ b. Ebî Talib (ö. 275-295 arası) → Yezîd → Ebû Cenab Yahyâ b. Ebî Hayye (ö. 150) → Atâ b. Ebî Rabâh → tarikiyle Hız. Aişe'den rivayet edilmiştir.³²

Hız. Aişe bu rivayetin devamında kendi görüşünü: "Hamama girmesi karşılığında Uhud dağı kadar altın elde edecek olsa, bu Aişe'yi sevindirmez" sözleriyle dile getirmiştir.³³

Yahyâ b. Saîd el-Kattân bu rivayetin senedinde yer alan Ebû Cenab Yahyâ b. Ebî Hayye'nin bu rivayetin sahih olmadığını ve ondan rivayet etmeyi mubah görmediğini belirtmiştir.³⁴ Zayıf bir ravi kabul edilen³⁵ Ebû Cenab hakkında Yezîd b. Harun, İbn Nümejr, İbn Hiraş "sadûk fakat müdellistir", demişlerdir. İbn Maîn, Dârimî, İclî, Fesevî ve İbn Ebî Hâtim de "zayıf ve müdellis" olduğunu söylemişlerdir.³⁶ Gerek bu râvinin durumu ve gerekse Hız. Aişe'den ileriki bölümlerde nakledilecek olan diğer rivayetler dikkate alındığında bu rivayetin ihticaca uygun olmadığını söyleyebiliriz.

HADİS-II

a.Ebû Ümâme Rivayeti

Hız. Peygamber: İblis yeryüzüne inince: "Ya Rabbi beni yeryüzüne indirdin ve taşlananlardan kıldın (ya da bunun gibi şeyler söyledi sonra) benim için bir ev yap" dedi. Allah "(evin) hamamdır" buyurdu. İblis:..."

Bu hadis, Yahyâ b. Eyyûb → Saîd b. Ebî Meryem → Yahyâ b. Eyyûb → Ubeydullah Zahr → Ali b. Yezîd → Kâsım → tarikiyle Ebû Ümâme'den rivayet edilmiştir.³⁷

Bu rivayetin senedinde yer alan Ubeydullah b. Zahr hakkında "leyse bi-şey", "münkerü'l-hadîs", "leyse bihi be's", "sadûk", "Ali b. Yezîd'den batıl nüshalar rivayet eder" gibi değerlendirmeler³⁸ yanında

³² Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, c. VI, s. 158, no: 7772.

³³ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, c. VI, s. 158, no: 7772.

³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, c. I, s. 339.

³⁵ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VIII, s. 367, no: 2954; Buharî, *et-Târîhu's-sağîr*, c. I, s. 119, no: 395; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 284-286, no: 6817; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 177, no: 340.

³⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 284-289, no: 6817; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 177, no: 340.

³⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. VIII, s. 207, no: 7837

³⁸ Değerlendirmeler için bk. Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VI, s. 301, no: 2470; a. mlf. *ed-Duafâü's-sağîr*, s. 86, no: 255; İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, c. II, s. 109, no: 1156; İbn

İbn Hibbân, "sikalaradan mevzû hadisler rivayet eder; Ubeydullah Zahr → Ali b. Yezîd → Kâsım b. Ebû Abdurrahman tariki ile gelen rivayetlerle ihticac helal olmaz", demiştir.³⁹

Ali b. Yezîd el-Elhanî'nin Kâsım b. Ebû Abdurrahman'dan rivayetinde "metrûkû'l-hadis" olduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Ayrıca hakkında "vâhi'l-hadis", "kesîrû'l-münkerât", "münkerû'l-hadis cidden", "rivayetleri genellikle Kâsım b. Ebû Abdurrahman'dan olup kendisinden de genellikle Ubeydullah Zahr rivayet eder ki ikisi zayıf râvilerdir" denilmiştir.⁴¹

Kâsım b. Ebû Abdurrahman ise "münkerû'l-hadis" olup Ali b. Yezîd'den şaşılacak şeyler nakleder.⁴²

b.İbn Abbas Rivayeti

Hz. Peygamber: İblis Rabbine "Ya Rabbi! Âdem yeryüzüne indi. Bildim ki kitabı ve elçileri olacak. ... benim kitabım nedir?" diye sordu. Rabbi: "Senin ... evin hamamdır..." buyurdu.

Bu hadis, Yahyâ b. Osman b. Sâlih (ö. 282) → Yahyâ b. Bükeyr (ö. 231) → Yahyâ b. Sâlih el-Eyli → İsmail b. Ümeyye (ö. 139) → Ubeyd b. Umeyr (ö. 74) → tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.⁴³

Bu rivayetin senedinde yer alan Yahyâ b. Sâlih el-Eyli'den Yahyâ b. Bükeyr münker rivayetlerde bulunmuştur.⁴⁴ Yahyâ b. Bükeyr hakkında ise "leyse bi-sika", "zayıf", "hadisi yazılır fakat delil olmaz", "sadûk", "Leys'ten rivayetinde sika" gibi değerlendirmeler yapılmaktadır.⁴⁵

Ebû Nuaym bu rivayetin peşinden "bu Ubeyd b. Umeyr ve İsmail b. Ümeyye'nin rivayetlerinden garib bir hadistir; Yahyâ b. Sâlih el-

Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. V, s. 315, no: 1499; Ukaylî, *Duafâ*, c. III, s. 254, no: 1259; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 162, no: 2238.

³⁹ İbn Hibbân *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 62-63, no: 608.

⁴⁰ Buharî, *et-Târîhu'l-kebîr*, c. VI, s. 301, no: 2470; a. mlf. *ed-Duafâü's-sağîr*, s. 86, no: 255; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 77, no: 432; Ukaylî, *Duafâ*, c. III, s. 254, no: 1259; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 200, no: 2410.

⁴¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 110, no: 685; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXI, s. 1768-181, no: 4154; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VII, s. 346, no: 642.

⁴² İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 14, no: 2745.

⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XI, s. 103, no: 11181; Ebû Nuaym, *Hilye*, c. III, s. 278.

⁴⁴ Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 190, no: 9552; İbn Hacer, *Lisân*, c. VI, s. 262, no: 920; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VII, s. 245, no: 2144; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 409, no: 2035; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 202, no: 6990.

⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 401, no: 6858; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 592, no: 7580; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 198, no: 3734; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 107, no: 624; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 165, 682; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. X, s. 612, no: 210; a. mlf. , *Tezkire*, c. II, s. 420, no: 425; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 208, no: 388;

Eylî bununla ondan teferrüt etmiştir” açıklamasını yapmaktadır.⁴⁶ İbnü'l-Cevzî de bu rivayeti zikrettikten sonra Yahyâ b. Sâlih el-Eylî'nin teferrüt ettiğini belirtir.⁴⁷

Elbânî ise bu rivayeti “münker” olarak değerlendirmiştir.⁴⁸

c. Enes b. Malik Rivayeti

Deylemî bu hadisi sadece sahabî râvi Enes b. Malik'i zikrederek senedsiz olarak eserine almıştır.⁴⁹

Farklı üç mahreçle nakledilen bu rivayetlere itibar edilemeyeceği açıktır.

Sahabe ve tabiinin sözleri de dikkatle incelendiğinde, onların da kesin bir ifade ile hamama girmeyi reddetmedikleri görülür. Sözülemi Ebû'd-Derdâ: "Hamam ne güzel evdir, kiri temizliyor, ateşi hatırlatıyor. Hamam ne kötü evdir, hayanın kaybolmasına (ve avret yerlerinin açılmasına) neden oluyor"⁵⁰ demiştir.

İbn Ömer ise bir defasında peştamal ile hamama girmiş, diğer insanların çıplak olduklarını görünce derhal geri çıkmış ve bir daha hamama girmemiştir.⁵¹ Şeytanların sığınağı, avret yerlerinin açıldığı yer olması ve içinde pisliklerin karışması gibi gerekçelerle Hasan el-Basrî ve İbn Sîrîn de Hamama girilmesini hoş görmemişlerdir.⁵² Nafi' kendisine sorulması üzerine, hanımların hamama girmelerini haram olarak görmediklerini, fakat kendilerinin bunu yasakladığını söylemiştir.⁵³

B. Erkeklerle Mübah Hanımlara Yasak Olduğunu Gösteren Rivayetler

Hız. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetlerde hamama girmeleri için erkeklerle peştamallı olmak kaydıyla ruhsat verildiği fakat hanımlar için yasak olduğu belirtilmiştir.

Şimdi bu rivayetleri inceleyelim:

HADİS-I:

“... Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse izarsız hamama girmesin! ... Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse hanımlarını hamama sokmasın”.

⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilye*, c. III, s. 278.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zemmü'l-hevâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid, s. 155.

⁴⁸ Elbanî, *es-Silsiletü'd-dâife*, c. IV, s. 67, no: 1564.

⁴⁹ Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrut 1986, c. III, s. 189, no: 4560.

⁵⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14585.

⁵¹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 292, no: 1125.

⁵² İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 103, no: 1164.

⁵³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14585.

Bu hadis Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Ömer b. Hattâb, İbn Abbas, İbn Ömer⁵⁴ ve Ebû Hüreyre'den⁵⁵ benzer ifadelerle rivayet edilmiştir.

a.Ebû Eyyûb el-Ensârî Rivayeti

Bu hadis Ebû Eyyûb el-Ensârî'den Amr b. Rebî' b. Târik (ö. 217) → Yahyâ b. Eyyûb el-Gafiki Ebu'l-Abbas (ö. 168) → Yakub b. İbrahim b. Hanîn → Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl → Abdullah b. Suveyd el-Hutamî⁵⁶ ve Abdullah b. Sâlih → Leys (b. Sa'd) → Yahyâ b. Eyyûb → Yakub b. İbrahim → Abdurrahman b. Cübeyr → Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl → Abdullah b. Yezîd el-Hutamî⁵⁷ temel isnadlarıyla rivayet edilmiştir.

Taberânî kendi rivayeti ile ilgili olarak bu hadisin Ebû Eyyûb'dan sadece bu isnadla nakledildiğini ve Leys'in bunda teferrüt ettiğini belirtmektedir.⁵⁸

Hâkim en-Nisâbüri ise kendisinin tahrir ettiği bu hadisin isnadının sahih olduğunu fakat Buharî ve Müslim'in bunu tahrir etmediklerini belirtir.⁵⁹

Ebû Eyyûb el-Ensârî rivayetiyle ilgili senedlerde yer alan küçük sahabilerden Abdullah b. Yezîd el-Hutamî, bazı senedlerde⁶⁰ Abdullah b. Suveyd el-Hutamî olarak zikredilmişse de Ebû Hâtim ve oğlu doğrusunun Abdullah b. Yezîd şeklinde olduğunu belirtmişlerdir.⁶¹

Bazı senedlerde yer alan Yakub b. İbrahim b. Hanîn hakkında Nafi'den ve babasından rivayette bulunduğu, kendisinden de Rabah

⁵⁴ Bu hadis İbn Abbas ve İbn Ömer'den sadece "... Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse izarsız hamama girmesin! ..." şeklinde hanımlar söz konusu edilmeksizin birinci kısmıyla da rivayet edilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XI, s. 191, no: 11462; a. mlf. *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. VI, s. 378, no: 6669.

⁵⁵ Ebû Hüreyre rivayetinin ikinci kısmı şöyledir: Hz. Peygamber: "... Ümmetimin kadınlarından Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse hamama girmesin!". Birinci kısmında "erkek. yahut kadın" ifadesi tahrif olup Şuayb el-Arnaût'un tespitine göre doğrusu "ümmetimin erkeklerinden" şeklindedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 14017/1997, c. XIV, s. 27, dp. 2.

⁵⁶ İbn Belbân, *el-İhsan fî Takrîb-i Sahîhi'bnî Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, c. XII, s. 409-410, no: 5597; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman ila zevaidü'bnî Hibbân*, thk. Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Beyrut, ts. , c. I, s. 82-83, no: 238; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14584; a. mlf. , *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 156, no: 7769.

⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. IV, s. 124, no: 3873; a. mlf. *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. IX, s. 299, no: 8653; Hâkim en-Nisâbüri, (ö. 405/1014), *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411/1990, c. IV, s. 321, no: 7783.

⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. IX, s. 299, no: 8653.

⁵⁹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 321, no: 7783.

⁶⁰ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 156, no: 7769; İbn Belbân, *el-İhsan*, c. XII, s. 409-410, no: 5597; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman*, c. I, s. 82-83, no: 238).

⁶¹ İbn Ebi Hâtim, *İlelü'l-hadis*, c. I, s. 72, no: 192.

b. Ubeydullah ile Habbab b. Ubeydullah ed-Dârimî'nin rivayet aldığı bilgisi verilmektedir.⁶² İbn Ebî Hâtim onu Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl'den rivayet edenler arasında da zikreder.⁶³

Taberânî'nin rivayet ettiği senedde yer alan Yakub b. İbrahim el-Ensârî'yi ise Buharî ve İbn Ebî Hâtim herhangi bir değerlendirme yapmadan, Abdurrahman b. Cübeyr'den rivayet aldığı ve Yahyâ b. Eyyûb'ün kendisinden rivayette bulunduğu bilgisiyle zikretmişlerdir.⁶⁴ İbn Ebî Hâtim ayrıca onun Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl'den de rivayette bulunduğunu bildirmektedir.⁶⁵ İbn Hibbân ise *es-Sikât'ında* bu kişiye yer vermek suretiyle tevsik etmiştir.⁶⁶ İbn Ebî Hâtim ise içinde Abdurrahman b. Cübeyr'in yer almadığı senedin en sahih olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁷ Mizzî de Yakub b. İbrahim ile Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl arasında Abdurrahman b. Cübeyr'in yer aldığına dair bir görüşün bulunduğunu nakleder.⁶⁸ Mizzî'nin verdiği bu bilgi ve bunun yanı sıra özellikle hoca öğrenci ilişkileri dikkate alındığında doğru isnadın Taberânî'nin rivayet ettiği senedde yer alan Yakub b. İbrahim → Abdurrahman b. Cübeyr → Muhammed b. Sabit b. Şurahbîl şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

Hâkim en-Nisâbü'rî, rivayet ettiği senedde yer alan Yakub b. İbrahim'in Ebû Yusuf olduğunu açıkça belirtmiş olup Zehebî de onu tasdik etmiştir. Fakat Buharî ve İbn Ebî Hâtim buna katılmamaktadırlar. Bir önceki isnadla da çelişmesi itibariyle Buharî ve İbn Ebî Hâtim'in görüşleri daha isabetli görünmektedirler.⁶⁹

Birinci senedde yer alan Yahyâ b. Eyyûb el-Gafikî (ö. 168) hakkında hadis tenkitçileri farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mesela İbn Adî bu kimsenin "sadûk"; İbn Maîn "sâlihu'l-hadis"; Ahmed b. Hanbel "seyyü'l-hıfz" (hafızası kötü), İbn Kattân ve Ebû Hâtim "la yuhteccu"; Nesâî "leyse bi-kavî" ve Dârekutnî, "bazı hadisleri muztaribdir" demişlerdir.⁷⁰

Diğer senedde yer alan Abdullah b. Salih (ö. 222) genel olarak güvenilir kabul edilmekle birlikte hakkında ciddi eleştiriler de bulunmaktadır. Zira kendisine düşmanlığı olan bir komşusu tarafından hocası adına uydurulan hadislerin Abdullah'ın kitaplarının arasına

⁶² Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VIII, s. 396, no: 3458; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 201, no: 839; İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 643, no: 11870.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. VII, s. 215, no: 1197.

⁶⁴ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VIII, s. 395, no: 3456.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 201, no: 840.

⁶⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 642, no: 11868.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, c. I, s. 72, no: 192.

⁶⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, c. XXIV, s. 551, no: 5102.

⁶⁹ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VIII, s. 395, no: 3456; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 201, no: 840.

⁷⁰ Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 160, no: 9470.

koyulduğu, onun da bunları fark etmeyip, kendi yazdığı hadisler zannederek rivayet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca ömrünün sonuna doğru tahdis ettiği hadisler münker kabul edilmiştir.⁷¹

Elbâni tarafından Ebû Eyyüb el-Ensârî rivayeti "sahih"⁷² olarak değerlendirilmiş ise de buraya kadar verilen bilgiler değerlendirildiğinde bu senedlerin zayıf olduğunu söyleyebiliriz.

b.Câbir b. Abdullah

Bu hadis Câbir b. Abdullah'dan Yahyâ b. İshak → İbn Lehiâ → Ebû'z-Zübeyr (ö. 128)⁷³; Osman b. Abdurrahman et-Tarâfî (ö. 203) → İbrahim b. Tahman (ö. 163) → Ebû'z-Zübeyr⁷⁴; Haccâc b. Nusayr (ö. 214) → Abbâd b. Kesir el-Mekkî → Ebû'z-Zübeyr⁷⁵; İshak b. İbrahim el-Hanzali (Rahuye) → Muaz b. Hişam → babası (Hişam)⁷⁶ → Atâ → Ebû'z-Zübeyr⁷⁷ ve Hasan b. Sâlih (ö. 169) → Leys Ebî Süleym (ö. 143) → Tâvus⁷⁸ tarikleriyle rivayet edilmiştir.

Bu hadisin senedinde yer alan İbn Lehiâ'yı Malik b. Enes, Süfyan es-Sevrî, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Vehb güvenilir bir râvi olarak gösterirlerken, Yahyâ b. Saîd, Ahmed b. Hanbel, Nesâi,⁷⁹ Ebû Zür'a, İbn Maîn, İbn Adî ve İbn Ebî Hâtim gibi münekkitler onu zayıf saymışlardır. Bazıları 170 yılında kitaplarının yanmasından önce ve

⁷¹ Abdullah b. Salih hakkındaki değerlendirmeler için bk. Nesâi, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, s. 63, no: 334; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. V, s. 86, no: 398; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 40, no: 573; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, c. II, s. 128, no: 2048; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XV, s. 98, no: 3336; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. c. X, s. s. 405-415; a. mlf. , *Mizân*, c. IV, s. 121-126, no: 4388; a. mlf. , *Tezkire*, c. I, s. 388-389, no: 389; Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *el-Kesfü'l-hasis*, s. 290, no: 879; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. V, s. 225-228, no: 598.

⁷² Elbâni, *Sahîhu't-Tergîb ve't-terhîb*, Riyad, ts. , c. I, s. 41.

⁷³ Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 339.

⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. I, s. 394, no: 692. Müellif bu hadisin İbrahim'den sadece Osman tarikiyle rivayet edildiğini bildirmiştir.

⁷⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. III, s. 248, no: 2531. Müellife göre bu hadisi Abbâd'dan sadece Haccâc rivayet etmiştir.

⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, et-Tahhân tahkikinde Hişam ismi Temmâm olarak belirtilmişse de, aynı rivayetin devamında yer alan müellif açıklamasında açıkça Hişam olarak nakledilmiştir. Ayrıca eserin Tarık b. Ubeydullah, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî tahkikinde, c. VIII, s. 141, no: 8214 de Hişam olarak yer almaktadır. Bu durumda Hişam'ın sened içinde Temmâm olarak yer alması muhakkik et-Tahhân'dan veya basımdan kaynaklanan bir hata olmalıdır. .

⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. II, s. 415, no: 1715; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. IX, s. 100, no: 8210; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 320, no: 7779; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. V, s. 12, no: 5596. Nesâi bu hadisi "...Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse izarsız hamama girmesin" şeklinde rivayet etmiştir. Bk. Nesâi, *Güsl 2*, no: 401.

⁷⁸ Tirmizî, *Edeb 43*, no: 2801; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. I, s. 350, no: 592 (Bu senedle gelen rivayette metnin birinci kısmı yer almakta olup müellife göre Leys'ten sadece Hasan rivayet etmiştir.); Ebû Ya'lâ el-Mavsili, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, *Dimeşk 1404/1984*, c. III, s. 435, no: 1925.

⁷⁹ Nesâi, *ed-Duafâ*, s. 64.

sonrası şeklinde bir ayırma gitmişlerse de genel olarak hadisleriyle ihticac olunamayacağı, ancak itibar için yazılabileceği belirtilmiştir.⁸⁰ Ebû Hâtim, onun tedlis yoluyla zayıf kimselerden sika kimselere naklettiği, 170 yılında kitaplarının yanmasından önce kendisinden rivayette bulunanların nakillerinden tedlisi sebebiyle, sonrakilerin ise kendi hadisi olmadığı için kaçınmak gerektiğini ifade etmiştir.⁸¹ Ebû'z-Zübeyr hakkında ise İbn Maîn ve Nesâi "sika", Ebû Zur'a ve Ebû Hâtim "hüccet olmaz" demişlerdir. İbn Uyeyne, İbn Cüreyc ve Şu'be taz'if etmişlerdir. Ayrıca "müde'llis" olup⁸² buradaki senedlerde de an'ane ile rivayette bulunmuştur.

Leys b. Ebî Süleym hakkında, "zayıf", "cidden zayıf", "hatası çok", "mürsellersi ref eder", "senedleri değiştirir", "sikalara ait olmayan hadisleri onlardan rivayet eder", "ömrünün sonunda rivayet ettiklerini bilmeyecek kadar karıştırmaya başlamış" vb. şeyler söylenmiştir.⁸³

Tirmizî naklettiği bu rivayet ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: "Bu hadis hasen-garib'tir. Tâvus'un Câbir'den bu rivayetini ancak bu vecihten bilmekteyiz. Buharî, 'Leys b. Ebî Süleym sadûk'tur; fakat bazen bir şey hakkında vehme düşüyor' demiş ve Ahmed b. Hanbel'in 'Leys'in hadisine sevinilmez' sözünü nakletmiştir. Leys, başkalarının ref' etmediği şeyleri ref' ettiği için zayıf kabul edilmiştir."⁸⁴

Osman b. Abdurrahman et-Tarâifi'nin "mechullerden rivayette bulunduğu"; "sikadan dinleyeninin uydurduğundan şüphe etmeyeceği şekilde tedlis yaptığı" belirtilmiş; hakkında "sadûk" diyen olduğu gibi "kezzâb" diyen de olmuştur.⁸⁵ Haccâc b. Nusayr ile ilgili olarak "Münkerü'l-hadîs", "zaifü'l-hadîs", "hadisi terk edildi", "insanlar on-

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. V, s. 146-147; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 136; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. VIII, s. 11-21.

⁸¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 13; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 137.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. VIII, s. 74, no: 319; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefi, Beyrut 1407/1986, c. I, s. 269, no: 711; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 121, no: 1529; Ebû'z-Zur'â el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl fi zikri ruvâti'l-merâsîl*, thk. Abdullah Nevvâre, Riyad, 1999, c. I, s. 287; Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müde'llisin*, thk. Muhammed İbrahim Davud el-Mevsilî, Beyrut 1414/1994, s. 200, no: 75; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. V, s. 380, no: 174; a. mlf. *Tezkire*, c. I, s. 126, no: 113; a. mlf. *Mizân*, c. VI, s. 332, no: 8175; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 100, no: 3198;

⁸³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 231, no: 906; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 14, no: 1569; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 87, no: 1617; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 29, no: 2815; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. VI, s. 179, no: 84.

⁸⁴ Tirmizî, Edeb 43, no: 2801.

⁸⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 96, no: 664; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. V, s. 173, no: 1331; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 169; İbn Hacer, *Tabakatü'l-müde'llisin*, thk. Asım b. Abdullah, Amman 1403/1983, s. 56, no: 146; Zehebî, *el-Muğni fi'd-duafâ*, thk. Nureddin İtr, byy. , ts. , c. II, s. 426, no: 4036; Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *et-Tebyîn*, s. 147, no: 52;

dan hadis rivayet etmiyorlardı", "zayıf" gibi ifadeler kullanılmakta,⁸⁶ Abbâd b. Kesîr el-Mekkî hakkında ise "zayıf", "metrûkû'l-hadîs", "zaifû'l-hadîs", "yalan hadisler rivayet eder", "hadisi yazılmaz" denilmektedir.⁸⁷

Muaz b. Hişam hakkında İbn Maîn, "Sadûk fakat hüccet değildir"; başkaları da "sika", "sika memun", "sadûk", "bazen galat yapar", demişlerdir.⁸⁸ Bazı senedlerde zikredilen Atâ'nın, İbn Ebî Rebah mı yoksa İbnü's-Sâib mi olduğu tasrih edilmemiştir. Taberânî, Hişam'ın bu hadisi kendisinden rivayet ettiği kişinin İbnü's-Sâib olduğunu, İbnü's-Sâib'den sadece Hişam'ın, ondan da sırasıyla sadece oğlu ve İshak b. Râhûye'nin teferrüden rivayet ettiklerini açıklamaktadır.⁸⁹ Mizzî burada ismi geçen kişinin Atâ İbn Ebî Rebah⁹⁰; Irakî ise Atâ b. Dinâr olduğu⁹¹ kanaatindedir.

Atâ İbn Ebî Rebah'ın Hişam'ın talebeleri veya hocaları arasında zikredilmemesi,⁹² buna mukabil İbnü's-Sâib'in Basra'ya tagayyüründen önceki gelişinde kendisinden Hişam'ın hadis işittiği⁹³ dikkate alındığında Taberânî'nin tesbitinin tercihe şayan olduğu görülmektedir.

Ancak, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buharî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Huzeyme, Dârekutnî ve Beyhaki gibi bazı müelliflerin Câbir b. Abdullah'tan gelen bazı hadisleri naklederken eserlerinde serdettikleri senedlerde⁹⁴ Hişam →

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 167, no: 712; İcli, *Ma'rîfetü's-sikât*, c. I, s. 287, no: 270; Ukaylî, *Duafâ*, c. I, s. 285, no: 346; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. II, s. 231, no: 409; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. I, s. 193, no: 776; Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 205, no: 1751;

⁸⁷ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 74, no: 4078; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 84, no: 433; Ukaylî, *Duafâ*, c. III, s. 140, no: 1124; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 75, no: 1783; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XIV, s. 145; *el-Kâşif*, c. I, s. 531, no: 2572; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 290, no: 3139.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VIII, s. 249, no: 1133; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 433, no: 1913; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXVIII, s. 139, no: 6038; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. X, s. 177, no: 370; Zehebî, *Mizân*, c. VI, s. 453, no: 8621; a. mlf. *Tezkire*, c. I, s. 325, no: 307.

⁸⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. IX, s. 100, no: 8210.

⁹⁰ Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf*, c. II, s. 333.

⁹¹ Mizzî, *Tuhfetu'l-eşraf*, c. II, s. 333. (Muhakkikin dipnot açıklaması).

⁹² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXX, s. 215-222.

⁹³ Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Berekât ez-Zehebî, *el-Kevâkibü'n-nirât*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, Kuveyt, ts. , s. 61; Zeynüddin el-İrakî, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti'bnî's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1389/1970, s. 444.

⁹⁴ Senedler için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 353, no: 9830; c. III, s. 348, no: 14809; Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 313, 351; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 323, no: 1063-1064; Buharî, *Megazî*, 31; Müslim, *Mesacid*, 72; Nikah, 138; (Müslimdeki bu rivayetler benzer lafızlarla Atâ b. Ebî Rabah → Cabir şeklinde de yer almaktadır.); Ebu Davud, *Salatü's-sefer*, 12, nb. 1236; Nikah 43, 2151; Feraiz, 3, no: 2887; Tıb, 5, no: 3863; Edeb, 67, no: 4966; Nesâî, *Kusuf*, 12, no: 1472; *Buyu'*, 28, no: 4522;

Ebû'z-Zübeyr → Câbir şeklinde, Hişam ile Ebû'z-Zübeyr arasında herhangi bir kimseyi zikretmemiş olmaları ve Hişam ile Ebû'z-Zübeyr arasında hoca-öğrenci ilişkisi bulunması da bu senedde Atâ'nın idrac olarak yer almış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Görüldüğü üzere Câbir b. Abdullah'a ulaşan isnadların her birinde zayıf raviler bulunmaktadır. Elbânî'ye göre Câbir b. Abdullah'tan gelen bu rivayet "hasen"dir.⁹⁵

c.Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

Muhammed b. El-Abbas → Muhammed b. Harb en-Neşâî (ö. 255) → Ali b. Yezîd el-Ekfani → Fudayl b. Merzuk → Atıyye (ö. 111) → Ebû Saîd → Hz. Peygamber.⁹⁶

Müellif Taberânî bu hadisin Fudayl'den sadece Ali b. Yezîd tarafından rivayet edildiğini, Muhammed b. Harb'in bununla teferrüt ettiğini bildirmiştir.

Ali b. Yezîd el-Ekfânî hakkında Ebû Hâtim "sikâlardan rivayetleri münkerdir", Zehebî "onun hadisi batıldır"⁹⁷ değerlendirmesini yapmışlardır. İbn Adî "Ya mütabii olmayan bir isnad veya sikâlardan münker bir metin ya da bir mechulden rivayet ettiği hadisleri sikâlarinkine benzemez" demiştir.⁹⁸

Atıyye b. Sa'd el-Avfî hakkında İbn Hanbel "zaîfü'l-hadîs", İbn Maîn "sâlih", Ebû Hâtim "zaîfü'l-hadîs" "hadisi yazılır", Ebû Zur'â "leyyin" demişler, Sevrî ve Hüşeym de onun hadisini zayıf olarak değerlendirmiştir.⁹⁹ Ahmed b. Hanbel Atıyye'nin Kelbî'den aldığı tefsiri ondan Ebû Saîd künyesini kullanarak rivayet ettiğini söyler.¹⁰⁰ İbn Hibbân'a göre Atıyye, Ebû Saîd el-Hudrî'den hadis dinlemiş, onun ölümünden sonra da Kelbî'nin meclisine devam etmiştir. Kelbî'yi "Ebû Saîd" künyesini kullanarak ondan rivayette bulunmuştur. Kendisine, rivayet ettiği hadisleri kimden aldığı sorulduğunda, "Ebû Saîd" cevabını vererek gerçeğin hilafına bu kişinin Ebû Saîd el-Hudrî zannetmelerini istemiştir. İbn Hibbân taaccüp ciheti dışında onun hadisleriyle ihticac etmenin de onları yazmanın da helal olmayacağı-

İbn Huzeyme, c. II, s. 315, no: 1380; c. IV, s. 187, no: 2660; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. III, s. 76, no: 4833; 258, no: 5824; 324, no: 6107; c. VI, s. 231, no: 12105; c. IX, s. 339-340; Dârekutnî, *Sünen*, c. I, s. 396, no: 4;

⁹⁵ Elbânî, *Gâyetü'l-merâm fi tahrîci Ehâdisi'l-halâl ve'l-harâm*, Beyrut/Dımaşk 1405/1985, s. 134.

⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. VIII, s. 157, no: 7316.

⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXI, s. 175, no: 4153; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 196, no: 5973.

⁹⁸ İbn Adî, *el-Kamîl*, c. V, s. 212, no: 1365.

⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 382, no: 2125; Ukaylî, *Duafâ*, c. III, s. 359, no: 1392; İbn Adî, *el-Kamîl*, c. V, s. 369, no: 1530; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XX, s. 147, no: 3956; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VII, s. 201, no: 414.

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, c. I, s. 548, no: 1306.

nı da belirtir.¹⁰¹ İbn Hacer onun hıfzının zayıf ve tedlis ile meşhur olduğunu belirtir.¹⁰²

Fudayl b. Merzûk hakkında Süfyân es-Sevrî, İbn Hanbel ve İbn Maîn “sika”; Ebû Hâtim “sadûk”, “sâlihu'l-hadis”, “yehimü kesiran”, “hadisi yazılır ancak hüccet olmaz” şeklinde değerlendirmeler yapmıştır.¹⁰³ İbn Maîn bir başka görüşünde “zayıf”; İbn Hibbân ise “münkerü'l-hadis cidden”, “Atıyye'den mevzû hadisler rivayet eder”, “Atıyye'den rivayetlerinin hepsi Atıyye sebebiyle münkerdir”, “Sikalardan, sikaların rivayetlerine muvafık olarak rivayet ettikleri hüccet olur, teferrüt ettikleri hüccet olmaz” demiştir.¹⁰⁴

Görüldüğü üzere Ebû Saîd el-Hudrî isnadında yer alan bazı raviler oldukça zayıftır.

d. Ömer b. Hattâb Rivayeti

Bu hadis Ömer b. Hattâb'tan Harun (b. Ma'ruf) (ö. 231)¹⁰⁵; Ebû Bekir Ahmed b. Hasan → Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakub → Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem (ö. 268)¹⁰⁶ tarikleriyle ve İbn Vehb → Amr b. Haris (ö. 149) → Ömer b. Sâib (Ö. 134) → Kâsım b. Ebu'l-Kasım es-Sebâi → Kâssu'l-ecnad temel isnadıyla rivayet edilmiştir.

Bu rivayeti Hz. Ömer'den nakleden Kâssu'l-ecnad'ın kimliği tartışmalıdır. İbn Hacer, Kâssu'l-ecnad'ın Abdullah b. Yezîd olduğunu, fakat tanımadığını belirtir.¹⁰⁷ Ayrıca Amr b. Haris ile Ömer b. Sâib arasında inkıta olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁸ Senedin zayıf olduğu açıktır.

e. İbn Abbas Rivayeti

Muhammed b. Zekeriya el-Ğulâbi → Abdullah b. Reca (ö. 219) → Yahyâ b. Ebî Süleyman el-Medenî → Atâ (ö. 114)¹⁰⁹ temel senediyle İbn Abbas'tan gelen bu rivayetin senedinde yer alan Yahyâ b. Ebî Süleyman el-Medenî hakkında “Münkerü'l-hadis”, “leyyinü'l-hadis”, “Muztaribü'l-hadis”, “leyse bi-kavî”, “hadisi yazılır” gibi ifadeler kulla-

¹⁰¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 176, no: 807.

¹⁰² İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdekkîn*, s. 50, no: 122.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 75, no: 423; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXIII, s. 305, no: 4769; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VIII, s. 268, no: 548.

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 209, no: 870.

¹⁰⁵ Ahmed, *Müsned*, c. I, s. 20, no: 125.

¹⁰⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 266, no: 14326; a. mlf. *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 157, no: 7770.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfe'a*, s. 241, no: 598.

¹⁰⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. VI, s. 162, no: 2038; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXI, s. 353, no: 4237.

¹⁰⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XI, s. 191, no: 11462.

nılmıştır.¹¹⁰ Abdullah b. Recâ (ö. 219) ile ilgili olarak Ebû Hâtim "sika-rıza" derken başkaları "sadûk", "galatı ve tashifi çok olan", "hüccet değil", "leyse bihi be's", "ashabü'l-hadîsten değil" demişlerdir.¹¹¹ Muhammed b. Zekeriya el-Ğulâbî hakkında ise Dârekutnî ve Yahyâ "hadis uydurur"; İbn Hibbân da "sikadan rivayet ettiğinde hadisine itibar edilir", demiştir.¹¹²

İbn Abbas rivayeti Muhammed b. Zekeriya el-Ğulâbî sebebiyle oldukça zayıftır.

f.İbn Ömer Rivayeti

Muhammed b. Hasan → Muhammed b. Half (ö. 260) → Habib (ö. 218) → Malik b. Enes → Nâfi¹¹³ tarikiyle İbn Ömer'den gelen bu rivayetin senedinde yer alan Habib hakkında Nesâî, "metrûkü'l-hadîs";¹¹⁴ İbn Hibbân, "sikalaradan uydurma rivayetlerde bulunur";¹¹⁵ İbn Hanbel ve Râzî "leyse bi-sika", "yalan söyler"; İbn Adî "Hadis uydurur";¹¹⁶ İbn Davud, "insanların en yalancısıydı"; İbn Adî, ayrıca "hadislerinin hepsi uydurmadır", demişlerdir.¹¹⁷ Bu senedin uydurma olduğu söylenebilir.

g.Ebû Hüreyre Rivayeti

Ebû Abdurrahman → Saîd b. Ebî Eyyûb (ö. 149) → Ebû Hayra (ö. 135) → Musa b. Verdân (ö. 117)¹¹⁸ tarikiyle Ebû Hüreyre'den gelen bu rivayetin senedinde yer alan Saîd b. Ebî Eyyûb hakkında İbn Hanbel "leyse bihi be's", İbn Maîn "sika",¹¹⁹ İbn Hibbân ise "tabiinden işitmemiştir" demiştir.¹²⁰ Ebû Hayra (Muhabb b. Hazlem el-Mısri) tanımamakta, Ebû Hüreyre'den bu hadisten başka hadisi de bilinmemektedir.¹²¹ Musa b. Verdân hakkında İclî ve Ebû Davud "sika";

¹¹⁰ İbn Hacer, *Takribü't-tehzib*, s. 591, no: 7565; İbnü'l-Cevzi, *ed-Duafâ*, c. III, s. 197, no: 3725; Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 186, no: 9543; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 407, no: 2031; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 372, 6843.

¹¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. V, s. 55, no: 255; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 404, no: 406; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, c. X, s. 376-377; a. mlf. *Mizân*, c. IV, s. 98, no: 4314; Mizzi, *Tehzibü'l-Kemâl*, c. XIV, s. 495, no: 3262; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. V, s. 184, no: 364;

¹¹² Zehebî, *Mizân*, c. VI, s. 151, no: 7543; İbn Hacer, *Lisân*, c. V, s. 168; Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *el-Keşfü'l-hasis*, c. I, s. 229, no: 663.

¹¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. VI, s. 378, no: 6669.

¹¹⁴ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 34, no: 161.

¹¹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, c. I, s. 265, no: 268.

¹¹⁶ İbnü'l-Cevzi, *ed-Duafâ*, c. I, s. 189, no: 752.

¹¹⁷ Zehebî, *Mizân*, c. II, s. 190, no: 1697.

¹¹⁸ Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 321.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IV, s. 66, no: 277.

¹²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VIII, s. 259, no: 13327.

¹²¹ İbn Hacer, *Ta'cîlu'l-menfe'a*, s. 394, no: 1011; Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 363, no: 10170; a. mlf. *el-Muğni fi'd-du'afâ'*, thk. Nureddin Itr., byy. , ts. , c. II, s. 184, no: 7441.

İbn Maîn "hadisi zayıftır", "leyse bi-kavî"; Ebû Hâtim¹²² ve Dârekutnî "bir leyse bihi be's";¹²³ İbn Hibbân "hatası çok olup meşhurlardan münker şeyler rivayet eder"¹²⁴ demiştir.

Burada farklı tariklerini tek tek incelediğimiz ve yedi ayrı sahabîden benzer lafızlarla "... Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse izarsız hamama girmesin! ... Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse hanımlarını hamama sokmasın" şeklindeki hadisin zayıf olması itibarıyla ihticaca uygun olmadığını söyleyebiliriz.

HADİS-II:

"Hz. Peygamber erkek ve hanımların hamama girmelerini yasakladı. Sonra erkeklerin izarlı olarak girmelerine ruhsat verdi de hanımlara ruhsat vermedi".

Hız. Aişe Rivayeti

Bu hadis Musa b. İsmâil¹²⁵; Abdurrahman b. Mehdi¹²⁶; Veki¹²⁷; Affan (b. Müslim ö. 220)¹²⁸; Ebu'l-Velid¹²⁹; Hişam b. Abdümelik (ö. 227)¹³⁰ tarikleriyle ve Hammad b. Seleme → Abdullah b. Şeddâd → Ebû Uzre temel isnadıyla Hız. Aişe'den rivayet edilmiştir.

Bu senedlerde yer alan Abdullah b. Şeddâd hakkında İbn Maîn, "leyse bihi be's" demiş; İclî, tevsik etmiş;¹³¹ İbn Hibbân "es-Sikât"ında yer vermiş;¹³² İbn Hacer "sadûk" olarak değerlendirmiştir.¹³³ İbn Kattân ise İbn Şeddâd'ın tanınmadığı (cehl) sebebiyle hamamla ilgili bu rivayetin illetli olduğunu söylemiştir.¹³⁴ Ebû Uzre (ö. ?) ise Hız. Peygamber'i idrak etmiş, fakat ondan rivayette bulunmamıştır.¹³⁵ İbn

¹²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VIII, s. 165, no: 733.

¹²³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXIX, s. 163-166, no: 6312; Zehebî, *Mizân* c. VI, s. 568, no: 8945; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, c. V, s. 108, no: 43; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. X, s. 335, no: 669.

¹²⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 239, no: 912.

¹²⁵ Ebu Davud, Hammâm 1, no: 4009; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 308, no: 14579; a. mlf. *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 155, no: 7764.

¹²⁶ Tirmizî, Edeb 43, no: 2802.

¹²⁷ İbn Mâce, Edeb 38, no: 3749.

¹²⁸ İbn Mâce, Edeb 38, no: 3749.

¹²⁹ İbn Rahuye, *Müsned*, c. III, s. 760, no: 1374.

¹³⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 308, no: 14579.

¹³¹ İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, c. II, s. 37, no: 904.

¹³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VII, s. 38, no: 8902.

¹³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XV, s. 86, no: 3331; Zehebî, *Mizân*, c. VIII, s. 134, no: 473; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 307, no: 3383; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. V, s. 222, no: 4434;

¹³⁴ Zehebî, *Mizân*, c. VIII, s. 134, no: 473.

¹³⁵ Buharî, *el-Künâ*, c. I, s. 61, no: 543; *el-İstiâb*, c. IV, s. 1713, no: 3085; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. IX, s. 418, no: 2044; Ebû'z-Zur'â el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl*, c. I, s. 370; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, c. I, s. 313, no: 993; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXIV, s. 83, no: 7513; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XII, s. 185, no: 793; *el-İsabe*, c. VII, s. 299, no: 10337.

Hacer tabiinden kabul edilen Ebû Uzre'nin mechul olduğunu belirtmektedir.¹³⁶

Hammad b. Seleme, Abdullah b. Şeddâd'dan bu hadisten başka bir rivayet nakletmemiştir.¹³⁷ Elbânî'ye göre bu rivayet "zayıf"tır.¹³⁸

HADİS-III:

Hz. Peygamber: “Sizler hamam denilen evlerin bulunduğu yerler fethedeceksiniz. Ümmetimin o evlere girmeleri haramdır. Ya Resûlallah! O kiri gideriyor ve hastalığa fayda veriyor, dediler. Hz. Peygamber: “orası ümmetimin erkekleri için helal, hanımları için haramdır” buyurdu.

Mikdam b. Ma'dikerib Rivayeti

Bu hadis Ahmed b. Mualla ed-Dimeşki → Hişam b. Ammar (ö. 245) → Mesleme b. Ali → ez-Zebidi (ö. 148) → Raşid b. Sa'd (ö. 118) → tarikiyle Mikdam b. Ma'dikerib'den rivayet edilmiştir.¹³⁹

Senedde yer alan Mesleme b. Ali el-Haşenî'nin hadisleri zayıf olup terk edildiği,¹⁴⁰ senedleri değiştirerek sikaların rivayet etmedikleri hadisleri onlardan naklettiği belirtilmektedir.¹⁴¹

153/245 yılları arasında yaşayan Hişam b. Ammar, ömrünün sonlarına doğru ihtilata maruz kalmıştır. Telkinlere açık hale gelmiş, kendisine verilenleri okumuştur.¹⁴² Ebû Davud'a göre o 400'den fazla aslı olmayan hadis rivayet etmiştir.¹⁴³

Bu hadis metin olarak da problemlili görünmektedir. Diğer ilgili rivayetlerle karşılaştırıldığında, iki ayrı hadisin farklı bölümlerinden oluşturulmuş gibi görünmektedir. Ravilerinin durumu da dikkate alındığında bu rivayetin oldukça zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

¹³⁶ İbn Hacer, *Takribü't-tehziib*, s. 658, no: 8250.

¹³⁷ Müslim, *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*, s. 244; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 418, no: 2044.

¹³⁸ Elbânî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 134.

¹³⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XX, s. 284, no: 671.

¹⁴⁰ Cuzecânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 161, no: 291; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 97, no: 570; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 211, no: 1798; İbn Adî, *el-Kamîl*, c. VI, s. 314, no: 1799; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 120, 3320; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, c. I, s. 278; Mizzî, *Tehziibü'l-Kemâl*, c. XXVII, s. 567, no: 5958.

¹⁴¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 33, no: 1078.

¹⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 66, no: 255.

¹⁴³ Zehebî, *Men tuküllime fthi*, s. 187, no: 356.

C. Erkekler İle Hanımlardan Hasta ve Loğusa Olanlar İçin Mübah Olduğunu Gösteren Rivayetler

HADİS:

Hz. Peygamber: “Acem topraklarını fethedecek ve orada hamam denilen evler bulacaksınız. Erkekler oraya izarsız girmesin. Hasta ve nifaslı olanların dışındaki hanımları oraya girmekten menedin”.

a. Abdullah b. Amr Rivayeti

Bu hadis Züheyr¹⁴⁴; Abde b. Süleyman (ö. 239)¹⁴⁵; Ya'lâ b. Ubeyd (ö. 209)¹⁴⁶; Cafer b. Avn (ö. 207)¹⁴⁷ tarikleriyle ve Abdurrahman b. Ziyâd (ö. 156) → Abdurrahman b. Râfi' et-Tenûhi (ö. 113) temel isnadıyla Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir.

Sevrî rivayetinde Abdurrahman b. Ziyâd ile Abdullah b. Amr arasındaki ravi Abdullah b. Yezîd Ebû Abdurrahman el-Hublî el-Meâfirî (ö. 100) olarak zikredilmektedir.¹⁴⁸

Senedlerde yer alan Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um hafızası kötü olup Nesâî¹⁴⁹ ve İbn Maîn onun "zayıf" olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁰ Dârekutnî onun kuvvetli olmadığını,¹⁵¹ İbn Hibbân sikalardan mevzû hadisler rivayet ettiğini ve tedlis yaptığını söyler.¹⁵² Yahya b. Saîd Abdurrahman'ın "sika" olduğunu belirtirken İbn Hanbel "leyse bişey", "biz ondan bir şey rivayet etmiyoruz"; İbn Mehdî "ondan hadis rivayet etmek gerekmez";¹⁵³ Hişam b. Urve "onun hadisi doğulu (meşriki) hadisidir" ve İbn Adî "hadislerinin çoğunun mutâbii yoktur"¹⁵⁴ demiştir. Abdurrahman b. Râfi' hakkında Buharî "hadislerinde münkerler var"¹⁵⁵ demiştir. İbn Hibbân, hadislerindeki bu münkerliğin İbn Râfi'den değil, Abdurrahman b. Ziyâd'dan kaynaklandığını söyler¹⁵⁶ ve bu cihetle gelen rivayetlerinin hüccet olmadığını dikkat çeker.¹⁵⁷

¹⁴⁴ Ebu Davud, Hammâm, 1, no: 4011.

¹⁴⁵ İbn Mâce, Edeb, 38, no: 3748.

¹⁴⁶ İbn Mâce, Edeb, 38, no: 3748.

¹⁴⁷ İbn Mâce, Edeb, 38, no: 3748; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 308, no: 14581; a. mlf. *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 159, no: 7775.

¹⁴⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 290, no: 1119.

¹⁴⁹ Nesâî, *ed-Duafa*, s. 66, no: 361

¹⁵⁰ Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. VI, s. 412, no: 169.

¹⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa*, c. II, s. 94, no: 1870.

¹⁵² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 50, no: 586.

¹⁵³ Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 279, no: 4869.

¹⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. IV, s. 280, no: 1108.

¹⁵⁵ Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. V, s. 280, no: 912; a. mlf. *ed-Duafa'u's-sağîr*, s. 71, no: 211.

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *Ma'rifetü's-sikât*, s. 121, no: 938.

¹⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. V, s. 95, no: 4018.

b.Hz. Aişe Rivayeti

Bu hadis Affan → Hammad b. Seleme → Abdullah b. Şeddâd → Ebû Uzre tarikiyle Hz. Aişe'den de şöyle rivayet edilmiştir:

"Hz. Peygamber erkeklerin ve hanımlardan da sadece hasta ve loğusaların hamama girmelerine ruhsat verdi".¹⁵⁸

Bu rivayet de senedde yer alan ve daha önce haklarında bilgi verdiğimiz Abdullah b. Şeddâd ve Ebû Uzre sebebiyle zayıftır.

İbn Ebî Şeybe'nin Aişe'den rivayet ettiği bu metin incelendiğinde, aynı temel isnad ile gelen "Hz. Peygamber erkek ve hanımların hamama girmelerini yasakladı. Sonra erkeklerin izarlı olarak girmelerine ruhsat verdi de hanımlara ruhsat vermedi"¹⁵⁹ metnine göre "hasta ve loğusa" kısmının ziyâde olduğu anlaşılmaktadır.

D. Örtünme Şartıyla Mübah Olduğunu Gösteren Rivayetler

Aslında bütün rivayetlerde örtünme gereğine işaret edilmektedir. Ancak burada söz konusu edeceğimiz rivayetlerde hanım erkek ayırımı yapılmadığından ve diğer hadislerle göre farklılığı ortaya koyabilmek için böyle bir başlık uygun görülmüştür.

HADİS:

Hz. Peygamber: "Hamam denilen evlerden sakının". Ya Resûlallah! O kiri gideriyor ve hastalığa fayda veriyor, dediler. Hz. Peygamber: "Kim hamama girerse örtünsün" buyurdu.

a.Abdullah b. Abbas Rivayeti

Bu hadis Ya'lâ b. Ubeyd → Süfyan¹⁶⁰; Ebu'l-Esbağ Abdülazîz b. Yahyâ el-Harrânî → Muhammed b. Seleme → Muhammed b. İshak¹⁶¹; Salt b. Mes'ud (ö. 240'dan önce) → Yahyâ b. Osman (ö. 180)¹⁶² tarikleriyle ve Abdullah b. Tâvus → Tâvus temel isnadıyla Abdullah b. Abbas'tan rivayet edilmiştir:

Ya'lâ b. Ubeyd'i münekkitlerin çoğunluğu "sika" olarak kabul etmiştir. Ancak İbn Maîn onun hakkında "Süfyan'dan rivayetinde zayıf,

¹⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 105, no: 1183.

¹⁵⁹ İbn Mâce, *Edeb* 38, no: 3749.

¹⁶⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14583.

¹⁶¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XI, s. 27, no: 10932; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 320, no: 7778; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 156, no: 7765. İbn İshak diğer tariklerden farklı olarak Tavus'tan ayrıca Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131) vasıtasıyla da rivayet etmektedir.

¹⁶² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XI, s. 25, no: 10926; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 156, no: 7768. Taberânî'nin bu senedle gelen rivayetinde "Hamam evlerin en şerlisidir. Orada sesler yükselir, avretler açılır" şeklinde ziyade ve değişiklik vardır.

başkalarından rivayetinde sikadır” ayrıntısını vermektedir.¹⁶³ Burada da Ya'lâ b. Ubeyd'in rivayeti Süfyan tarikiyle rivayet edilmiştir.

Senedde yer alan ravilerden Abdülazîz b. Yahyâ “sadûk”, “rivayetinde beis yok”, “sika” gibi değerlendirilmiş olmakla birlikte vehim sahibi olmakla da itham edilmiştir.¹⁶⁴

Münekkitler Muhammed b. İshak hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Şube onu “hadiste sadûk” ve “Muhaddislerin emiri”;¹⁶⁵ Ebu Zur'a “sadûk”; Darekutni: “sâlihu'l-hadîs”, Ali b. El-Medîni “hadisi bana göre sahihtir”; İclî “sika” şeklinde değerlendirmişlerdir.¹⁶⁶ Muhammed b. İshak'ı Malik, İbn Uyeyne, Süleyman et-Teymî, Yahyâ el-Kattân, Hişam b. Urve, gibi münekkitler “yalancı”; İbn Maîn “sika fakat hüccet değil”, “haram helalde hüccet değil”, “zaıfı”; Ebû Hâtim “hadis yazılır”, “hadiste kuvvatlı değil”, “zaıfı'l-hadîs”;¹⁶⁷ Nesâi “meçhullerden batıl hadisler rivayet eder”¹⁶⁸ sözleriyle eleştirmişlerdir. Zehebî onunla ilgili münekkitlerin görüşünü naklettikten sonra kendi kanaatini “hadisi hasendir” diye açıklamıştır.¹⁶⁹

Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Seleme → Muhammed b. İshak¹⁷⁰ tarikiyle tahrîç etmiş olduğu bu hadis hakkında "Müslim'in şartına göre sahihtir. O bunu tahrîc etmedi" demiş, Zehebî de onun bu görüşünü kabul etmiştir.¹⁷¹

Yahyâ b. Osman, İbn Maîn, Buharî ve Nesâi tarafından “münkerü'l-hadîs” olarak tanıtılmıştır. Ayrıca o “leyse bi-sika”; “hadisiyle ihticac olunmaz”; “gerçekten münker hadisler rivayet eder” gibi sözlerle cerh edilmiştir.¹⁷²

¹⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. IX, s. 304, no: 1312; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 391, no: 7115; Zehebî, *Mizân*, c. VII, s. 286, no: 9846; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 353, no: 680.

¹⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. V, s. 399, no: 1852; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. V, s. 292, no: 1431; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XVIII, s. 215, no: 3480; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 359.

¹⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 191, no: 1087; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 102, no: 1623; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 23, no: 1578; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXIV, s. 405-422, no: 5057; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 41, no: 2883; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 172, no: 167; a. mlf. *Mizân*, c. VI, s. 56, no: 7203.

¹⁶⁶ Zehebî, *Mizân*, c. VI, s. 56, no: 7203.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 191, no: 1087; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 102, no: 1623; Ukaylî, *Duafâ*, c. IV, s. 23, no: 1578; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXIV, s. 405-422, no: 5057; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 41, no: 2883; Zehebî, *Tezkire*, c. I, s. 172, no: 167; a. mlf. *Mizân*, c. VI, s. 56, no: 7203.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 41, no: 2883.

¹⁶⁹ Zehebî, *Mizân*, c. VI, s. 56, no: 7203.

¹⁷⁰ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 320, no: 7778.

¹⁷¹ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 320, no: 7778.

¹⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 464, no: 6884; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 225, no: 416.

b.Tavus b. Keysân Rivayeti

Nitekim İbn Abbas hadisi, tabii ravisi Tavus'tan benzer lafızlarla Abdurrezzâk → İbn Tâvus¹⁷³; Ebû Nuaym (Fadl b. Dükeyn Ö. 219) → Süfyan → İbn Tâvus¹⁷⁴; İbrahîm b. Beşşar (ö. 214) → Süfyan b. Uyeyne → İbn Tâvus¹⁷⁵; Hammad b. Zeyd → Eyyûb → Abdullah b. Tâvus¹⁷⁶ tarikleriyle mürsel olarak da rivayet edilmiştir.

Beyhakî, İbn Abbas'tan mevsul olarak naklettiği rivayetin devamında Şeyh Ahmed'in "bunları Cumhur ve keza Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyan b. Uyeyne, Ravh b. el-Kâsım ve başkalarınca İbn Tavus'tan mürsel olarak; İbn İshak ve başkası da İbn Tâvus'tan mevsül olarak rivayet ettikleri"ne dair sözünü nakletmektedir.¹⁷⁷

İbrahîm b. Beşşar hakkında İbn Hanbel "Süfyan'dan bazen hadisin lafızlarını sanki değiştirerek ziyâde ile ondan duymadıklarını öğrencilere yazdırır"¹⁷⁸; Ebû Hâtim "saduk" der.¹⁷⁹ İbn Maîn "leyse bişey", "Süfyan'ın söylemediklerini rivayet eder";¹⁸⁰ Nesâî "leyse bikavi"¹⁸¹ derlerken Buharî "saduk", İbn Hibbân "Zâbit", "mutkin"¹⁸² gibi ifadeler kullanmışlardır.

Ebû Hâtim İbn Abbas hadisi ile ilgili olarak "bu hadisi Tâvus'tan ancak mürsel olarak rivayet etmişlerdir" demektedir.¹⁸³ Elbânî'ye göre bu rivayet "sahih"tir.¹⁸⁴ Mürsel olarak gelen bazı tariklerde yer alan ravilerin mevsul olanlarınkine göre daha güvenilir oldukları görülmektedir. Ebû Hâtim ile Beyhakî'nin Şeyh Ahmed'den naklettiği Tâvus'tan mürsel olarak rivayet edildiği yönündeki görüşlerin tercihe şayan olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁷³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 290, no: 1116. Abdurrezzâk bunu İbn Tâvus'tan Sevrî vasıtasıyla da nakletmiştir. Bk. *el-Musannef*, c. I, s. 290, no: 1117.

¹⁷⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14582.

¹⁷⁵ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 155, no: 7767.

¹⁷⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, c. VI, s. 155, no: 7767.

¹⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 309, no: 14583.

¹⁷⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. II, s. 89, no: 225; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. I, s. 25, no: 34; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, c. II, s. 57, no: 155; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. X, s. 510-511.

¹⁷⁹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. II, s. 89, no: 225.

¹⁸⁰ Ukaylî, *Duafâ*, c. I, s. 47, no: 35; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. I, s. 25, no: 34; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, c. II, s. 57, no: 155; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. X, s. 510-511; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. I, s. 94-95, no: 190.

¹⁸¹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 13, no: 17.

¹⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. VIII, s. 72, no: 12301.

¹⁸³ İbn Ebi Hâtim, *İlel*, c. II, s. 240, no: 2209.

¹⁸⁴ Elbânî, *Gâyetü'l-merâm*, s. 135.

E.Hanımların Evlerinin Dışında Elbiselerini Çıkaramayacaklarını Gösteren Rivayetler

HADİS:

Şam (Suriye) halkından bazı hanımlar Hz. Aişe'nin yanına geldiler. Hz. Aişe onlara "Siz kimlersiniz?" diye sordu. "Şam halkındanız" cevabını verdiler. (Bu cevabı alan Hz. Aişe): "herhalde siz, hanımları hamama giren şehrin halkındasınız" dedi. "Evet" cevabını verdiler. Hz. Aişe: Şunu iyi bilin ki ben Resûlullah'ı "Kendi evinin dışında bir yerde elbisesini soyan bir hanım yoktur ki, Allah ile kendi arasındaki perdeyi yırtmış olmasın" derken işittim.

Bu hadis Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den rivayet edilmiştir.

a.Hz. Aişe Rivayeti

Bu hadis Mansur b. Zâzân (ö. 131) → Salim b. Ebî'l-Ca'd → Ebu'l-Melîh el-Huzelî (ö. 98)¹⁸⁵; Ubeyde → Yezid b. Ebî Ziyâd → Ata b. Rabah (ö. 114)¹⁸⁶; Abdullah b. Vehb → +Amr (b. Haris) → Saîd b. Ebî Hilal → Muhammed b. Abdullah (b. Muslim) → Ebû Müslim el-Havlânî¹⁸⁷ tarikleriyle mevsûl; A'meş → Amr b. Murre (ö. 116) → Salim b. Ebî'l-Ca'd¹⁸⁸; Mansur → Salim b. Ebî'l-Ca'd;¹⁸⁹ A'meş → Salim b. Ebî'l-Ca'd¹⁹⁰ tarikleriyle de mürsel olarak Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir.

Tirmizî hadisin hasen olduğunu söylemiştir.¹⁹¹ Bu rivayetlerin senedinde yer alan Salim b. Ebî'l-Ca'd tedlis ve irsal yapmakla itham edilmekle birlikte sikkatten kabul edilmiştir.¹⁹² Ayrıca Hz. Aişe'den işitmediği de söylenmektedir.¹⁹³ Buna göre Ebu'l-Melîh'in zikredildiği isnadlar ayrıca munkatı da olmaktadır. Yezid b. Ebî Ziyad hak-

¹⁸⁵ Tayalisi, *Müsned*, s. 212, no: 1518; Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 173, 198; Darimî, *İsti'zân*, 23, no: 2655; Ebu Davud, *Hammâm*, 1, no: 4010; Tirmizî, *Edeb* 43, no: 2803; İbn Mâce, *Edeb* 38, no: 3750; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 321, no: 7780; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. VII, s. 308, no: 14580.

¹⁸⁶ Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 267.

¹⁸⁷ Ebû Ya'la el-Mavsili, *Müsned*, c. VII, s. 352, no: 4390. Muhakkik Hüseyin Selim Esed bu hadisin gerçekten zayıf olduğunu belirtmiştir.

¹⁸⁸ Darimî, *İsti'zân*, 23, no: 2654.

¹⁸⁹ Ebu Davud, *Hammâm*, 1, no: 4010.

¹⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 41. Bu sened ile rivayet edilen metin "Kendi evinin dışında bir yerde elbisesini soyan bir hanım yoktur ki, Allah ile kendi arasındaki perdeyi yırtmış olmasın" şeklinde olup diğer teferruat yoktur.

¹⁹¹ Tirmizî, *Edeb*, 43, no: 2803.

¹⁹² Buharî, *et-Târîhu'l-kebir*, c. IV, s. 107, no: 2132; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. X, s. 130, no: 2142; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 162, no: 3048; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, c. V, s. 108, no: 44; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 226, no: 2170; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. III, s. 373, no: 799; Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsil*, c. I, s. 179, no: 218; Ebû'z-Zur'â el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsil*, c. I, s. 120.

¹⁹³ Ebû Saîd el-Alâî, *Câmiu't-tahsil*, c. I, s. 179, no: 218; Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, c. XI, s. 32.

kında Şu'be "Reffâ"; İbn Hanbel "hafız değil", "leyse bi-zake"; İbn Maîn "hadisi hüccet olmaz", "leyse bi-kavî", "zaîfû'l-hadîs"; Ebû Hâtîm "leyse bi-kavî" demiştir.¹⁹⁴ Muhammed b. Abdullah (b. Muslim) mechuldür.¹⁹⁵

Bu hadis Hz. Aişe'den, İbn Vehb → İbn Lehîâ → Ubeydullah b. Ebî Cafer (60/136) → Ömer b. Hattâb¹⁹⁶ tarikiyle de rivayet edilmiştir. Ömer b. Hattâb bu hadisi "peştamalsız erkeklerle hasta olmayan hanımların hamama girmeleri helal olmaz" şeklindeki görüşünü bir delil ile desteklemek üzere Hz. Aişe'den nakletmiştir.

İbn Hanbel bu rivayetin senedinde yer alan 60/136 yılları arasında yaşayan Ubeydullah b. Ebî Cafer'in kuvvetli olmadığını söylerken onu İbn Sa'd, İclî, Ebû Hâtîm ve Nesâî "sika", İbn Hiraş ise "sadûk" olarak değerlendirmişlerdir.¹⁹⁷ Ancak bu senedde müellifin¹⁹⁸ de dikkat çektiği üzere Ubeydullah b. Ebî Cafer ile Hz. Ömer arasında bir inkıta mevcuttur. Ayrıca bu rivayet İbn Lehîâ sebebiyle de zayıftır.

Bu hadis bazı kaynaklarda Cerir → Mansur → Salim b. Ebî'l-Ca'd¹⁹⁹ tarikiyle mürsel; İsmâil b. Muhammed b. Fadl b. Muhammed eş-Şa'rani (?) → dedesi (Fadl b. Muhammed eş-Şa'rani) (ö. 282) → Saîd b. Ebî Meryem (ö. 224) → Nafi b. Yezîd (ö. 168) → Yahyâ b. Ebî Esîd (?) → Ubeyd b. Ebî Suveyye (ö. 135) → Subey'ate'l-eslemiyeye (sahabiye)²⁰⁰ ve Süfyan → Mansur → Salim b. Ebî'l-Ca'd → Ebu'l-Melîh²⁰¹ tarikleriyle mevsul olarak Hz. Aişe'den şu şekilde rivayet edilmektedir:

Şam halkından bazı hanımlar Aişe'nin yanına geldiler. Hz. Aişe onlara "Siz kimlersiniz?" diye sordu. "Şam halkındanız" cevabını verdiler. (Bu cevabı alan Hz. Aişe): "herhalde siz, hanımları hamama giren ülkenin halkındasınız" dedi. "Evet" cevabını verdiler. Ben Resulüllah'ı "Hamam ümmetimin hanımlarına haramdır" derken işittim.

Fadl b. Muhammed eş-Şa'rani ile ilgili olarak, Ebû Hâtîm, onun eleştirildiğini; Hâkim en-Nisâbüri ise "sika, ta'n edilmedi, hüccet" ve Ebû Abdullah el-Ehrem "sadûk ancak şüilikte aşırı idi" derken Hüse-

¹⁹⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 135-140, no: 699; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. XI, s. 287-288, no: 531.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Lisân*, c. V, s. 218, no: 760.

¹⁹⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 159, no: 7776.

¹⁹⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XIX, s. 18-21, no: 3625; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 5, no: 5356; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. VII, s. 6, no: 10.

¹⁹⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 159, no: 7776.

¹⁹⁹ İbn Râhûye, *Müsned*, c. III, s. 915, no: 1605.

²⁰⁰ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 322, no: 7784.

²⁰¹ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 157, no: 7771.

yin el-Kubaî ise “yalancılıkla” itham etmiştir.²⁰² Hâkim en-Nisâbüri hocası İsmâil b. Muhammed b. Fadl hakkında “bazı hocalarıyla görüştüğü hususunda şüphe ettim” demiştir.²⁰³

İbn Râhûye'nin rivayeti de Ebu'l-Melîh zikredilmediği için aynı zamanda munkatı'dır.

İlk metnin senedleriyle İbn Râhûye²⁰⁴ ve Beyhakî²⁰⁵ rivayetleri yukarda mevsul ve mürsel olarak nakledilen rivayetlerin senedleriyle örtüşmektedir. Hâkim en-Nisâbüri'nin rivayet ettiği sened ise aşırı derecede zayıftır. Bu durumda “Hamam, ümmetimin hanımlarına haramdır” şeklindeki rivayetin hadis metninden olmadığı söylenebilir. Burada Hz. Aişe'nin vermiş olduğu bir hükmün sonraki raviler tarafından merfû olarak nakledilmiş olması da muhtemeldir.

b. Ümmü Seleme Rivayeti

Bu hadis Ümmü Seleme'den de Hasan el-Eşyeb (ö. 209) → İbn Lehîa²⁰⁶; İbn Ebî Meryem (ö. 220) → İbn Lehîa²⁰⁷; İbn Vehb → Amr b. Hâris²⁰⁸ tarikleriyle ve Derrâc Ebu's-Semh → es-Sâib Mevlâ Ümmü Seleme → temel isnadıyla rivayet edilmiştir.

Derrâc ile ilgili olarak İbn Maîn ve Ebû Davud güvenilir olduğunu belirtirlerken, İbn Hanbel, Nesaî, Ebî Hâtim, Dârekutnî gibi münekkitler, "leyse bi-kavî", "münkerü'l-hadîs", "zayıf", “metrûk” gibi ifadelerle cerh etmişlerdir.²⁰⁹ Bu hadis Derrâc ve İbn Lehîa sebebiyle zayıf görünmektedir.

Elbâni'ye göre "sahih li-ğayrihi" olan²¹⁰ bu rivayette Ümmü Seleme'ye gelenlerin Şam yerine Hims halkından oldukları ayrıntısı vardır. Mefhum olarak büyük oranda Aişe'den gelen rivayetle örtüşmektedir. Gelen heyetlerin, Hz. Peygamber'in her iki eşine de aynı soruları yöneltmiş ve benzer cevaplar almış olmaları dikkat çekicidir.

²⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 69, no: 393; Zehebî, *Mizân*, c. V, s. 43,5, no: 6753; a. mlf. *Tezkire*, c. II, s. 629, no: 653; a. mlf. *A'lâmü'n-nübelâ*, c. XIII, s. 317; İbn Hacer, *Lisân*, c. IV, s. 447, no: 1368; Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, c. I, s. 279, no: 631.

²⁰³ İbn Hacer, *Lisân*, c. I, s. 434, no: 1345.

²⁰⁴ İbn Râhûye, *Müsned*, c. III, s. 915, no: 1605.

²⁰⁵ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 157, no: 7771.

²⁰⁶ Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 301; Ebû Ya'lâ el-Mavsili, *Müsned*, c. XII, s. 460, no: 3031.

²⁰⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XIII, s. 402, no: 962. Eserin muhakkiki matbu ve yazmalarda bu senedde es-Sâib'in Ebu's-Sâib diye yer almasının hata olduğunu belirtmektedir.

²⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XIII, s. 314, no: 710; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. IV, s. 321, no: 7782.

²⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 441, no: 2008; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. VIII, s. 477-479, no: 1797; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. III, s. 180, no: 397.

²¹⁰ Elbâni, *Sahîhu't-Tegîb ve't-terhîb*, Riyad, ts. , c. I, s. 41.

HADİS-II:

Ümmü'd-Derdâ; hamamdan çıktığımda Hz. Peygamber ile karşılaştım. "Nereden?" diye sordular. Hamamdan, dedim. "Allah'a yemin olsun ki, bir hanım elbisesini evinden başka bir yerde çıkarırsa onunla Allah arasındaki örtü kalkar." buyurdu.

Ümmü'd-Derdâ Rivayeti

Bu hadis Hayve b. Şurayh → Ebû Sahr → Yuhannis Ebû Musa²¹¹; İbn Lehîa → Zebbân b. Fâid → Ebû Merhûm (ö. 143) → Sehl b. Muaz b. Enes²¹²; Rişdîn b. Sa'd (ö. 188) → Zebbân b. Fâid (ö. 155) → Sehl b. Muaz b. Enes²¹³ temel isnadlarıyla Ümmü'd-Derdâ'dan rivayet edilmiştir.

İlk senedde yer alan Ebû Sahr Humejd b. Ziyâd el-Herrat hakkında Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn "onda bir beis yoktur" demişlerdir. İbn Maîn'den gelen başka bir rivayette de o "zayıf" olarak değerlendirilmiştir.²¹⁴ Nesâî Ebû Sahr'ın kuvvetli olmadığını belirtir.²¹⁵ İbn Adî'ye göre iki hadis dışında onun Hayve b. Şurayh'dan rivayetleri "sâlihü'l-hadis"tir.²¹⁶

Sehl b. Muaz hakkında İclî "sika",²¹⁷ İbn Hibbân "sebt idi ancak Zebbân b. Fâid'in ondan gelen rivayetleri münker'dir",²¹⁸ demiştir. İbn Maîn Sehl b. Muaz'ın babasından rivayetinin zayıf olduğunu bildirmektedir.²¹⁹

Ebû Merhûm Abdurrahîm b. Meymûn hakkında İbn Maîn "zaifü'l-hadis", Ebû Hâtim "sâlihtir. Hadisi yazılır, ancak hüccet olmaz",²²⁰ İbn Hacer ise "sadûk"²²¹ değerlendirmesi yapmıştır.

Zebbân b. Fâid hakkında İbn Maîn "zayıf", İbn Hanbel "ehâdisuhu menâkîr", Ebû Hâtim "sâlih", İbn Hibbân ise "münkerü'l-hadis cidden" dedikten sonra "Sehl b. Muaz'dan sanki mevzû olan,

²¹¹ Ahmed, *Müsned*, c. VI, s. 362; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XIV, s. 255, no: 652.

²¹² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XIV, s. 252, no: 645.

²¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. XIV, s. 253, no: 646.

²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. III, s. 36, no: 69.

²¹⁵ Nesâî, *ed-Duafa*, s. 33, no: 143.

²¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. II, s. 269, no: 433.

²¹⁷ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, c. I, s. 440, no: 693.

²¹⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîru Ulemâi'l-emsâr*, s. 120, no: 934; a. mlf. *es-Sikât*, c. IV, s. 321, no: 3122; a. mlf. *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 347, no: 447.

²¹⁹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. IV, s. 203, no: 879.

²²⁰ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. V, s. 338, no: 1597; Zehebî, *Mizân*, c. IV, s. 338, no: 5042; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XVIII, s. 42, no: 3410.

²²¹ İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, s. 354, no: 4059.

kendisiyle ihticac edilmeyen bir nüshada teferrüt etmiştir"²²² şeklin-
de değerlendirme yapmıştır.²²³

İbn Lehîa'nın rivayetlerinin ihticaca uygun olmadığı hususunda
Câbir b. Abdullah'dan gelen rivayetlerde bilgi verilmiştir.²²⁴

Rişdin b. Sa'd hakkında Buharî "kendisine rivayet edilenin ne ol-
duğuna aldırış etmeden onu alır okur"²²⁵, Müslim "zaîfû'l-hadîs",²²⁶
İbn Maîn ve İbn Nümeyr "hadisi yazılmaz", Ebû Hâtim "münkerû'l-
hadîs'tir. Gaflet sahibidir. Sikalardan münker rivayetlerde bulu-
nur"²²⁷ İbn Ebî Meryem "diyaneten iyi fakat hadiste zayıf olup mu'dal
ve çokça münker hadisler rivayet eder",²²⁸ Nesâî "metrûkû'l-hadîs",²²⁹
gibi değerlendirmeler yapılmıştır.

İbnü'l-Cevzî, ravilerinin durumu ve o dönemde hamam olmadığı
gerekçesiyle bu hadis hakkında "batıl" hükmünü vermiştir.²³⁰ İbn
Hacer ise Ümmü'd-Derdâ' rivayetinde söz konusu edilen hamamın
yıkılabilen her hangi bir yer olup bugünkü anlamıyla bir yapının
anlaşılmasının gerekmediğini, dolayısıyla "o dönemde hamam yoktu"
gerekçesiyle hadis hakkında "batıl" hükmünün verilmesinin doğru
olmadığını söyleyerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiş²³¹ fakat senedinin
gerçekten zayıf olduğuna da işaret etmiştir.²³²

Bu hadis, Resûlüllah döneminde Mekke ve Medine'de hamam
olmadığı, hamamların ancak Suriye'de ve İran'da olduğu için de sa-
hihlikten uzaktır.²³³

III. Beden Temizliği İçin Yapılmış Mekânlarla İlgili Muhtelif Rivayetler

Bu başlık altında konuları itibariyle muhtelif olan rivayetleri bu
başlık altında incelemek istiyoruz.

²²² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 313, no: 378.

²²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 616, no: 2788; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 96,
no: 2829.

²²⁴ İbn Lehîa ile ilgili değerlendirmeler için bk. Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 64; İbn Ebî Hâtim,
el-Cerh ve't-ta'dîl, c. V, s. 146-147; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. II, s. 13; İbnü'l-Cevzî,
ed-Duafâ, c. II, s. 136-137; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, c. VIII, s. 11-21.

²²⁵ Buharî, *et-Târihu'l-kebir*, c. III, s. 337, no: 1145.

²²⁶ Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, el-
Medînetü'l-münevver, 1404, c. I, s. 262, no: 902.

²²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 513, no: 2320.

²²⁸ el-Cüzeci, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâî, Beyrut 1405, s. 156,
no: 275.

²²⁹ Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 41, no: 203.

²³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, c. I, s. 340-341.

²³¹ İbn Hacer, *el-Kavlü'lümüsedded*, s. 42-43.

²³² İbn Hacer, *el-İsâbe*, c. VII, s. 630.

²³³ Bağdâdî, *Muvazzihu evhâmi'l-cem'i ve't-tefrîk*, c. I, s. 359.

A. Hamamlarda Namaz Kılınamayacağını Gösteren Rivayetler

Bazı hadislerde hamam, namaz kılınması yasak yerler arasında zikredilmektedir. Bu rivayetler şunlardır:

HADİS-I:

Hiz. Peygamber "Hamam ve kabristan (makbere) hariç yeryüzünün hepsi mesciddir".

Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti

Bu hadis Yezîd b. Harun²³⁴ ve Musa b. İsmâil el-Minkari Ebû Seleme (ö. 223)²³⁵ tarafından Hammad b. Seleme tarikiyle; Müsedded²³⁶; Ebû Maviye el-Kulabî;²³⁷ Bişr b. Muaz el-Akdî;²³⁸ Ebû Kamil el-Cahderî²³⁹ ve Abdullah b. Abdülvehhâb²⁴⁰ tarafından Abdülvâhid b. Ziyâd tarikiyle; Saîd b. Mansur;²⁴¹ İbn Ebî Ömer²⁴²; Hüseyin b. Haris Ebû Ammar (ö.244)²⁴³ ve İbrahim b. Musa²⁴⁴ tarafından Abdülaziz b. Muhammed tarikiyle ve Muhammed b. Seleme (ö. 171) tarafından Muhammed b. İshak²⁴⁵ tarikiyle olmak üzere ve hepsi de Amr b. Yahyâ el-Ensârî → Yahyâ → temel isnadıyla ve Bişr b. Muaz²⁴⁶ ve Müsedded²⁴⁷ tarafından da Bişr b. el-Fadl (el-Mufaddal)(ö. 186) → Ummâre b. Gazîyye (ö. 140) → Yahyâ b. Ummâre el-Ensârî → isnadıyla olmak üzere Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilmiştir.

²³⁴ Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 83; İbn Mâce, *Mesacid*, 4, no: 745; Ebû Ya'lâ el-Mavsili, *Müsned*, c. II, s. 503, no: 1350; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 434, no: 4070.

²³⁵ Ebu Dâvud, *salat*, 24, no: 492; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. I, s. 380, no: 919.

²³⁶ Ebu Dâvud, *salat*, 24, no: 492; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 435, no: 4071. Müellif Ebû Dâvud bu hadisi Müsedded ve Mûsâ b. İsmâil olmak üzere iki ayrı üstadından almış olup Müsedded'in, rivayetinde Abdülvâhid'in Amr b. Yahyâ'dan duyduğuna şüphe etmediği halde Musa b. İsmâil'in bunda şüphe ettiğini ve onun bu şüphesini "Zannediyorum ki. . ." sözüyle dile getirdiğini belirtmiştir.

²³⁷ Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 96.

²³⁸ İbn Huzeyme, c. II, s. 7, no: 791; İbn Belbân, *el-İhsan*, c. IV, s. 598, no: 1699; c. VI, s. 89, no: 2316; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman*, c. I, s. 104, no: 339.

²³⁹ İbn Belbân, *el-İhsan*, c. VI, s. 92, no: 2321; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman*, c. I, s. 104, no: 338.

²⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 435, no: 4071.

²⁴¹ Dârimî, *Salat*, 111, no: 1397. Dârimî'ye göre bu hadisi, râvilerin hepsi mürsel olarak rivayet etmişlerdir.

²⁴² Tirmizî, *Salat*, 119, no: 317.

²⁴³ Tirmizî, *Salat*, 119, no: 317; İbn Huzeyme, c. II, s. 7, no: 791.

²⁴⁴ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, c. I, s. 381, no: 920; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 435, no: 4072. Müellif Hâkim en-Nisâbüri'ye göre bu senedler Buharî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtirler. Fakat onlar bunu tahric etmemişlerdir.

²⁴⁵ Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 83.

²⁴⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. II, s. 7, no: 792.

²⁴⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 435, no: 4073.

Bu hadis Abdurrezzâk²⁴⁸; Yezîd b. Harun²⁴⁹ ve Veki²⁵⁰ tarafından Süfyan es-Sevrî → Amr b. Yahyâ el-Ensârî → Yahyâ şeklinde mürsel olarak da rivayet etmiştir.

Burada senedlerini ihtisar olarak verdiğimiz bu hadis hakkında Tirmizî şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu babda Ali, Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Câbir, İbn Abbas, Huzeyfe, Enes, Ebû Ümame ve Ebû Zer'den hadis rivayet edilmiştir. (Bu sahabiler) diyorlar ki: Peygamber s.a.: “Bütün yeryüzü bana mescid ve temizleyici kılındı” buyurmuştur.

Ebû Saîd'in hadisi Abdulaziz b. Muhammed'den iki rivayet olarak geldi. Kimi Ebû Saîd'i zikrediyor; kimi de zikretmiyor.

Bu hadiste ızdırab (uyumsuzluk) vardır: Süfyan Sevrî onu, Amr b. Yahyâ'dan, Yahyâ'dan, Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

Hammad b. Seleme ise Amr b. Yahyâ → Yahyâ → Ebû Saîd el-Hudrî → Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir.

Muhammed b. İshak onu Amr b. Yahyâ → babası'ndan rivayet etmiş ve: "Yahyâ'nın rivayeti umumiyetle Ebû Saîd tarikiyle Hz. Peygamberdendir. Ne var ki burada Ebû Saîd'i zikretmemiştir" demiştir.

Es-Sevrî'nin Amr b. Yahyâ → Yahyâ → şeklinde Hz. Peygamber'den mürsel olarak yaptığı rivayeti hemen hemen daha sabit ve daha sahihtir.”²⁵¹

İbn Hanbel ise Süfyan'dan bu hadisi üç defa duyduğunu fakat onun Yahya b. Saîd'den bu hadisi duymadığını, rivayetinde tedlis yaptığını belirtmektedir.²⁵² Süfyan da bizzat kendisi Yahya'dan üç hadis duyduğunu ve bunlar arasında bu hadisin bulunmadığına dikkat çekmektedir.²⁵³ Dârekutnî de bu rivayetin mevsul ve mürsel olarak rivayet edildiğine işaret ettikten sonra mürsel olarak rivayeti'nin mahfuz olduğu kanaatini açıklamaktadır.²⁵⁴

Özellikle İbn Hanbel, Dârimî, Tirmizî ve Dârekutnî'nin açıklamalarını dikkate aldığımızda bu rivayetin mürsel olduğu ihtimalini göz ardı etmemiz mümkün değildir. Yine Tirmizî'nin “ yeryüzünün ta-

²⁴⁸ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 405, no: 1582.

²⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 83; İbn Mâce, *Mesacid*, 4, no: 745; Ebû Ya'lâ el-Mavsili, *Müsned*, c. II, s. 503, no: 1350; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. II, s. 434, no: 4070.

Müellif Ebû Ya'lâ bu hadisin Hammad tarikiyle Ebû Saîd'den mevsul; Süfyan tarikiyle de Yahyâ'dan mürsel olarak rivayet edildiğine dikkat çekmiştir.

²⁵⁰ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, c. II, s. 153, no: 7574.

²⁵¹ Tirmizî, *Salat*, 119, no: 317.

²⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, c. I, s. 191, no: 176.

²⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, c. II, s. 149, no: 1831.

²⁵⁴ Dârekutnî, *İlel*, c. XI, s. 321.

maminin mescid kılındığına” dair rivayetine ve sahabî ravilerine dikkat çekmesi, kendisi açıkça ifade etmese de bizde “mezarlık ve hamam hariç” şeklinde istisnanın muhatapları bilgilendirme sadedinde ravilerden biri tarafından söylenmiş olup daha sonra da bunun idrac olarak hadis metnine ilave edilmiş olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

HADİS-II:

Hz. Peygamber: “Yedi yerde namaz kılmak caiz olmaz: Beytullahın üstünde, mezarlıkta, zibillikte, mezbahada, hamamda, deve yatağında ve yol ortasında.”

Bu hadis Ömer b. Hattâb ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir:

a.Ömer b. Hattâb Rivayeti

a. Bu hadis Abdullah b. Sâlih → Leys b. Sa'd → Nafi' → İbn Ömer → tarikiyle Ömer b. Hattâb rivayet edilmiştir.²⁵⁵ Bezzâr ise aynı senedi Leys b. Sa'd ile Nafi' arasında Abdullah b. Ömer el-Ömerî (ö. 173) zikrederek nakletmiştir.²⁵⁶

Abdullah b. Ömer el-Ömerî hakkında münekkitler, “Sâlih”, “leyse bihi be's”; “sika”; “hadisi yazılır”; “leyse bi-kavî”; “zayıf” gibi değerlendirmeler yanında İbn Kattân “ondan hadis rivayet edilmez”; Nesâî de “leyse bi-kavî”, demişlerdir.²⁵⁷ Bu rivayet ayrıca Abdullah b. Salih sebebiyle de zayıftır.

Bezzâr, sened ile ilgili olarak "bu hadisin İbn Ömer tarikiyle Ömer b. Hattâb'tan rivayetini ancak bu vecihten biliyoruz. Leys'in de bunu Abdullah b. Ömer el-Ömerî'nin dışında birinden naklettiğini bilmiyoruz" demektedir. Bezzâr'ın verdiği bu bilgiye göre İbn Mâce'nin naklettiği rivayet munkatî' olmaktadır.

b.İbn Ömer Rivayeti

Bu hadis Abdullah b. Yezîd el-Makrî (ö. 213) → Yahyâ b. Eyyûb (ö. 168)²⁵⁸ ve Ali b. Hucr (ö. 244) → Suveyd b. Abdülaziz (ö. 194)²⁵⁹ tarihleriyle ve Zeyd b. Cebire → Davud b. Husayn → Nafi' → isnadiyla İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir.

Yahyâ b. Eyyûb hakkında İbn Maîn “sika”, “sâlihu'l-hadîs” demişse de İbn Hanbel gibi münekkitler hafızasının kötü olması, hadislerinde münkerler bulunması cihetiyle eleştirmişler, hadislerinin ya-

²⁵⁵ İbn Mâce, Mesacid, 4, no: 747.

²⁵⁶ Bezzâr, Müsned, c. I, s. 264, no: 161.

²⁵⁷ Nesâî, ed-Duafâ, s. 61, no: 325; İbn Adî, el-Kâmil, c. IV, s. 141, no: 976; Zehebî, Mîzân, c. IV, s. 151, no: 4477.

²⁵⁸ Abd b. Humeyd, Müsned, c. I, s. 246, no: 765; Tirmizî, Salat, no: 346; İbn Mâce, Mesacid, 4, no: 746; Ruyânî, Müsned, c. II, s. 420, no: 1431.

²⁵⁹ Tirmizî, Salat, no: 347.

zılabileceğini, fakat bunlarla ihticac olunamayacağını belirtmişlerdir.²⁶⁰

Zeyd b. Cebire'nin "münkerü'l-hadis" olup "meşhurlardan münker hadisler rivayet ettiği", genel olarak "rivayetlerinden sakınılması gereken bir kişi" olduğu bildirilmiştir.²⁶¹

Davud b. Husayn (ö. 135) hakkında İbn Hibbân, "güvenilir râvilerden sahihe benzemeyen münker hadisler rivayet ettiğini ve özellikle tek kaldığı rivayetlerinden kaçınılması gerektiğini" söylemiştir. İbn Maîn onun sika olduğunu belirtirken İbn Uyeyne, Davud'un rivayetlerinden sakındıklarını; Ebû Hâtim, kuvvetli olmadığını; Ebû Zur'a da "leyyin" olduğunu belirtmiştir. Ebû Davud ise, "şeyhlerinden rivayetinde doğru, İkrime'den rivayetleri münkerdir", şeklinde bir ayırımı gitmiştir.²⁶²

Suveyd b. Abdülaziz (ö. 194) "metrükü'l-hadis", "zayıf", "aşırı vehm ve çok hata yapar", "kasten maktûbât yapar" gibi ifadelerle cerh edilmiştir.²⁶³

Tirmizî, İbn Ömer'den gelen rivayete yer verdikten sonra devamında şu açıklamaları yapmaktadır: "Bu babta Ebû Mirsed, Câbir ve Enes'ten hadis rivayet edilmiştir. İbn Ömer'in hadisinin isnadı kuvvetli değildir. Zeyd b. Cebire hıfz yönünden eleştirilmiştir. Leys b. Sa'd bu hadisi Abdullah b. Ömer el-Ömerî (ö. 173) → Nafi → İbn Ömer → Ömer b. Hattâb → Hz. Peygamber tarikiyle aynen rivayet etmiştir. Davud b. Husayn → Nafi → İbn Ömer → Hz. Peygamber tarikiyle gelen hadis Leys b. Sa'd tarikiyle gelen hadisten daha sahihtir. Yahya b. Saîd el-Kattân gibi ehl-i hadisten bazıları Abdullah b. Ömer el-Ömerî'yi hıfzı yönünden zayıf kabul etmişlerdir."²⁶⁴

İstisna ve yasakların zikredilmediği hadislerde geçen "Yeryüzü benim için mescid ve temizleyici kılındı..."²⁶⁵ cümlesi yeryüzünün her yerinde namaz kılınabileceğini göstermektedir. Bu hadis ile hamam

²⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tadil*, c. IX, s. 127, no: 542; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VII, s. 214, no: 2113; *Mizzî, Tehzibü'l-Kemâl*, c. XXXI, s. 233-237, no: 6792; Zehebî, *Tezki-re*, c. I, s. 227, no: 212; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. XI, s. 164, no: 315.

²⁶¹ Buharî, *et-Târihu'l-kebir*, c. III, s. 390, no: 1299; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 310, no: 370; Ukaylî, *Duafâ*, c. II, s. 71, no: 515; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. III, s. 559, no: 2528; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. III, s. 202, no: 700; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. I, s. 304, no: 1315; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 147, no: 2998;

²⁶² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 290, no: 325; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. III, s. 408, no: 1874; Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 7, no: 2603; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. III, s. 157, no: 345.

²⁶³ Buharî, *et-Târihu's-sağir*, c. II, s. 260, no: 2531; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 50, no: 259; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IV, s. 238, no: 1020; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 350, no: 454; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. II, s. 33, no: 1589.

²⁶⁴ Tirmizî, *Salat*, no: 347.

²⁶⁵ Buharî, *Te'yemmüm*, 1; Müslim, *Mesacid* 3; Nesâî, *Gusl*, 26; Ahmed, *Müsned*, c. III, s. 304.

dâhil bazı yerlerde namaz kılınmayacağı ifade edilen hadislerin metni arasında, biri âmm, diğeri hâss olduğu için, bir zıtlık olmadığı söylenerek telif yoluna gidilebilir. Fakat burada sikata muhalefet söz konusudur ve dolayısıyla bu durum başka çözüm yolları da olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Sözelimi, İbn Abdilber bu hadislerin, “yeryüzünün tamamı bana mescid ve temizleyici kılındı” hadisiyle mensuh, dolayısıyla necaset olmayan her yerde namaz kılmanın caiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre sahih olsalar bile bunların hâs olması caiz olmaz. Kaldı ki bu rivayetler illetlidirler ve ihticaca elverişli değildirler.²⁶⁶

Ayrıca bazı râvilerin, pislenme ihtimaline karşılık mezkur yerlerde namaz kılınmasının doğru olmayacağı şeklindeki görüşlerinin daha sonraları hadis metnine idrac olarak girmiş olabileceği de bir başka çözüm yolu olarak akla gelmektedir.

B.Müminler İçin Cehennemın Hamam Sıcaklığı Gibi Olduğunu Gösteren Rivayetler

HADİS:

Hiz. Peygamber: "Cehennemın sıcaklığı ümmetime hamam sıcaklığı gibidir", buyurmuştur.

Ebû Bekir Rivayeti

Bu hadis Muhammed b. Buheyr → Muhammed b.Ömer el-Vâkidî → Şuayb b. Talha b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Bekir → babası (Talha) → babası (Abdullah b. Abdurrahman) → dedesi (Abdurrahman b. Ebî Bekir) → tarikiyle Ebû Bekir'den rivayet edilmiştir.²⁶⁷

Şuayb b. Talha hakkında Ebû Hâtim bir beis olmadığını, Darekutnî metrûk olduğunu, İbn Maîn ise onu tanımadığını söylemiştir.²⁶⁸ Keza Vâkidî de metrûktür.²⁶⁹ Bundan dolayı bu rivayetin mevzû olduğu belirtilmiştir.²⁷⁰

C. Hamamın Ne Güzel Bir Ev Olduğunu Gösteren Rivayetler

HADİS:

Hiz. Peygamber: “erkeklerin girdiği hamam ne güzel evdir. Böyledir, çünkü o hamama girdiği zaman Allah'tan cenneti ister, cehennemden de Allah'a sığınır. Müslüman birinin girdiği beyt-i arûs ne

²⁶⁶ İbn Abdilber, *et-Temhid*, c. V, s. 217-233.

²⁶⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, c. VI, s. 355, no: 6603.

²⁶⁸ Zehebî, *Mizân*, c. III, s. 380, no: 3726; İbn Hacer, *Lisân*, c. III, s. 148, no: 528.

²⁶⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *et-Tahvîf mine'n-nar*, s. 183.

²⁷⁰ Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Tezkiretü'l-mevzûât*, s. 662; Elbânî, *es-Silsiletü'z-zaiife*, c. II, s. 145, no: 709.

kötü evdir. Bu, dünyaya rağbet ettirmesi ve ahireti unutturması sebebiyledir.”

Ebû Hüreyre Rivayeti

Bu hadis Ebû't-Tîb Muhammed b. Abdullah eş-Şe'îrî → Ahmed b. Muaz es-Sülemî → Abdurrahman b. Alkame es-Sa'dî → Ebû Hamza es-Sükkerî → Yahyâ b. Ubeydullah → babası (Ubeydullah) → tarikiyle Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir.²⁷¹

Bizzat müellif isnadın zayıf olduğunu belirtmektedir.

D.Bir Yerin Hamam İçin Uygun Olduğunu Gösteren Rivayetler

HADİS:

Hz. Peygamber bir yere uğradı ve “burası ne güzel hamam yeridir” buyurdu ve oraya bir hamam yapıldı.

Bu hadis Ebû Râfi' ve Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir.

a.Ebû Rafi' Rivayeti

a. Bu hadis Abbâd b. Yakub (ö. 250) → Yahyâ b. Ya'lâ (ö. ?) → Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Râfi' (ö. ?) → babası Ubeydullah b. Ebî Râfi' → tarikiyle Ebû Râfi'den rivayet edilmiştir.²⁷²

Senedde bulunan Abbâd b. Yakub hakkında İbn Hibbân "bidatine davet eden bir râfîzi olup meşhurlardan münker hadisler rivayet eder. Terk edilse yeridir"²⁷³, İbn Huzeyme "rivayetinde sika, dininde râfîzidir", demiş, Ebû Hâtim de tevsik etmiştir.²⁷⁴ Yahyâ b. Ya'lâ hakkında Buhârî "muztaribü'l-hadis"²⁷⁵ Ebû Hâtim "kuvvetli değildir", "hadisi zayıftır",²⁷⁶ demiştir.²⁷⁷ Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Râfi' hakkında Buhârî "münkerü'l-hadis", İbn Maîn "leyse bi-şey",²⁷⁸ Dârekutnî "zayıf"²⁷⁹, İbn Hibbân "gerçekten hadisi münkerdir. Babasından onun hadislerine benzemeyen hadisler rivayet eder. Rivayetlerine münkerler galebe ederse terk edilmeyi hak eder"²⁸⁰ demiştir.

²⁷¹ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, c. VI, s. 160, no: 7779.

²⁷² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, c. I, s. 320, no: 953; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 113, no: 1624.

²⁷³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, c. II, s. 172, no: 797.

²⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, c. V, s. 95, no: 183.

²⁷⁵ Buhârî, *et-Târihu's-sağır*, c. II, s. 254, no: 2507.

²⁷⁶ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, c. IX, s. 196, no: 820.

²⁷⁷ Heytemî, *Mecmeu'z-zevâid*, c. I, s. 279.

²⁷⁸ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, c. I, s. 171, 512; a. mlf. *ed-Duafâü's-sağır*, s. 104, no: 332; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 113, no: 1624.

²⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, c. III, s. 83, no: 3108.

²⁸⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, c. II, s. 249, no: 925.

b.Ebû Hüreyre Rivayeti

Bu hadis → Ahmed b. Zeyd el-Harrânî → el-Verenîsî → Fuleyh → Saîd el-Makberî → tarikiyle Ebû Hüreyre'den de rivayet edilmiştir.²⁸¹

Ebû Hâtim "bu aslı olmayan batıl bir hadistir. Verenîsî'yi idrak ettim. Hadisi zayıftı" demektedir.²⁸²

Ebû Râfi' ve Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen bu hadisin aslının olmadığını söyleyebiliriz.

Değerlendirme Ve Sonuç

Hamam, İslam öncesi bazı toplumlarda temizlik, eğlence ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı yer olarak tarihteki yerini almıştır. Sıcak bir iklim olması itibarıyla Hicaz bölgesinde hamama ihtiyaç duyulmadığı ve dolayısıyla da bilinmediği hususu bu dönem ile ilgili olarak genel kabul gören görüştür. Bu bölgede hamam olmadığı görüşü makul olmakla birlikte,²⁸³ bilinmediği şeklindeki görüşün doğruluğu bizce tartışmaya açıktır. Çünkü Arap tacirlerinin ticaret kervanlarıyla bu bölgelere sürekli seyahatlerde bulunduğu bilinmektedir. Temizlik kadar eğlence yeri olarak da kullanıldığı bilinen hamamlara zengin Arap tüccarlarının ilgi duymamaları düşünülemez. Özellikle gençlik yıllarında Hz. Peygamber'in de ticaret kervanlarıyla Şam taraflarına gittiği düşünülecek olursa, burada yaygın olarak kullanılan hamamlardan onun da haberdar olması mümkündür. Zira insanların gezip dolaştıkları yerlerde gördüğü farklılıkları hemşerilerine anlatmaları adettendir.

İslâm dinî namaz gibi bazı ibadetler için bir tür maddî ve manevî temizlenme olan abdesti; cünüplük, hayız ve nifâsın kesilmesi gibi hallerde de büyük temizlik olan guslû, yani bütün bedeni yıkamayı gerekli kılmıştır. Guslû gerektiren zorunlu bir durum olmasa da temizlenmek için sık sık yıkanmak tavsiye edilmiştir.

Hz. Peygamber'in hamama girdiğine dair rivayetlerin o dönemde Mekke ve Medine'de hamam bulunmadığı gerekçesiyle uydurma olduğu hususunda bilginlerin çoğunluğu ittifak halindedir. Araştırmamızda vardığımız sonuç da bu görüşü doğrular niteliktedir.

Hamama girilmemesi gerektiğine dair birisi Hz. Aişe'den, diğeri Ebû Ümâme, İbn Abbas ve Enes'ten benzer lafızlarla olmak üzere iki ayrı rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetler sened itibarıyla oldukça zayıf

²⁸¹ İbn Ebi Hâtim, *İlel*, c. II, s. 315, no: 2458.

²⁸² İbn Ebi Hâtim, *İlel*, c. II, s. 315, no: 2458; Zehebî, *Mizân*, c. I, s. 311, no: 659; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. I, s. 78, no: 158.

²⁸³ Nitekim Sümâme b. Usâl serbest bırakıldıktan sonra Mescid-i Nebevî'nin yakınında bir hurma ağaçlığında gusletmiş, daha sonra Hz. Peygamber'e gelerek İslâmı kabul ettiğini bildirmiştir. bk. Buhârî, Salat 76; Müslim, Cihad 59. Medine'de o dönemde hamam olsaydı ağaçlık yerine oraya gidip yıkanrdı.

oldukları gibi mana olarak ancak dolaylı bir yasaklamaya mesnet teşkil edecek özelliktedir. Dolayısıyla bu rivayetlerden hareketle herhangi bir hüküm verilmesi uygun değildir.

Hamama girmenin erkekler için mubah, hanımlar için yasak olduğuna delil teşkil edebilecek rivayetler Ebû Eyyüb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah, Ebû Saïd el-Hudrî, Ömer b. Hattâb, İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hüreyre'den benzer ifadelerle, Aişe ve Mikdam b. Ma'dikerib'den de birer tane olmak üzere üç metinden oluşmaktadır. İlk rivayetin tariklerinde zayıf raviler ve hatta bazılarında yalancı olduğu bildirilen raviler yer almaktadır. Keza Aişe'den nakledilen rivayetin de senedi zayıftır. Mikdam b. Ma'dikerib rivayeti ise hem metin, hem sened itibarıyla problemlidir.

Erkekler ve hanımlardan hasta ve loğusa olanlar için hamama girmenin mübah olduğuna delil teşkil edebilecek rivayetler Abdullah b. Amr'dan ve farklı bir versiyon olarak da Aişe'den nakledilmiştir. Bu rivayetler de oldukça zayıf senedlere sahiptirler. İbn Ebî Şeybe'nin Aişe'den rivayet ettiği metin incelendiğinde, aynı temel isnad ile gelen diğer metne göre "hasta ve loğusa" kısmının ziyade olduğu anlaşılmaktadır.

Erkek ve hanım ayırımı olmaksızın örtünme şartıyla hamama girmeye ruhsat verildiğini gösteren rivayetler İbn Abbas'tan mevzul, tabii ravisi Tâvûs'tan da mürsel olarak nakledilmiş olup, bunun mürsel olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. İbn Abbas'tan zayıf senedlerle gelen hadis, Tâvûs'tan da mürsel olarak rivayet edilmiş olması itibarıyla ihticaca elverişli olmadığı değerlendirilmiştir.

Hanımların kocalarının evi dışında elbiselerini çıkarmalarını konu edinen ve hanımların hamama girmemeleri gerektiğinin delili olarak Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den benzer lafızlarla ve farklı bir versiyonu da Ümmü'd-Derdâ'dan olmak üzere iki hadis nakledilmiştir. Ümmü'd-Derdâ rivayeti, o dönemde hamam olmadığı gerekçesiyle sahih kabul edilmemiştir. Mefhum olarak büyük oranda Aişe'den gelen rivayetle örtüşen Ümmü Seleme rivayetinde ise gelen heyetlerin, Hz. Peygamber'in her iki eşine de aynı soruları yöneltmiş ve benzer cevaplar almış olmaları dikkat çekicidir.

Bazı hadislerde ise hamam namaz kılınması caiz olmayan yerler arasında sayılmaktadır. Ebû Saïd el-Hudrî'den rivayet edilen kabristanlık ve hamam dışında bütün yeryüzünün mescid olduğu şeklindeki hadisin senedinin mürsel olduğu yönündeki görüşler ağırlık kazanmaktadır. "Kabristan ve hamam" istisnasının, bu yerlerin özelliği itibarıyla daha sonraları ortaya konmuş bir görüşün hadis metnine idrac olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'tan rivayet edilen ve içlerinde hamamın da bulunduğu yedi yerde namaz kılınmasının yasaklandığını ifade eden hadis de senedleri iti-

barıyla zayıftır. Nitekim fukaha namazın sıhhatini engellemeyecek olması halinde bu yerlerde namaz kılınabileceğini söylemişlerdir.

Hamam ile ilgili hadislerde genellikle örtü vurgusu ön plana çıkmaktadır. Örtü ve örtünme toplumsal ve ahlakî kurallardan olup fitratta var olan hayâ duygusunun harekete geçmesiyle gösterilen anı işaret etmektedir. İslâm, hanım ve erkeğin vücudunda bazı yerlerin avret olduğunu, bunların yabancılara (nâmahrem olanlara) gösterilmemesi gerektiğini bildirmiş, insanların gözleri ve elleri ile de zina yapabileceklerine işaret etmiştir.²⁸⁴ Örtünmenin gayesi başkasının bakışlarından korunmak ve meşru olmayan cinsel isteklerden sakınmaktır.

Burada söyleyebileceğimiz hususlardan birisi de, hamamla ilgili hadisler olmasa da tesettürü konu edinen ayet ve hadislerden hareketle²⁸⁵ hamam ile ilgili âdâb ve hükümleri aynı şekilde belirlemenin mümkün olduğudur.

Muhaddislerden bazıları, hamama girme konusunda rivayet edilen hadislerden, Hz. İsa'nın vasfedildiği rivayette yer alan "Dîmâs"²⁸⁶ dışında kalanların illetli olduğunu belirtmişlerdir. Söz gelimi İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye "Hz. Peygamber kesinlikle hamama girmemiştir. Belki bizzat gözüyle de görmemiştir. Hamam konusunda hiçbir hadis de sahih değildir";²⁸⁷ Münziri²⁸⁸ ve Ebû Bekir b. Hâzim²⁸⁹ "Hamam hadislerinin hepsi illetlidir, Bu konuda sadece yalnızca sahabelen sahih rivayetler vardır"; Şevkânî ise "Hamam hadislerinden sıhhati üzerine ittifak edilen bir rivayet yoktur"²⁹⁰ demiştir. Âlimlerin birçoğu, avret yerlerinin görülmemesi şartıyla erkek ve hanımların hamama gitmelerinde bir beis olmadığı vurgulanmış,²⁹¹ uygulama da bu yönde olmuştur.

Hamam ile ilgili hadislerin tarikleri tek tek incelendiklerinde sıhhat derecesine ulaşmamakla birlikte, bir kısmının farklı tariklerle mana olarak birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Dinî zorunlu-

²⁸⁴ Buhârî, İstizân, 12; Müslim, Kader, 20.

²⁸⁵ Tesettürle ilgili bazı ayet ve hadisler için bk. A'raf 7/26-27, 31; Nahl, 16/5; Nür, 24/30-31; Ahzâb, 33/59; Kehf, 18/31; Hacc, 22/23; İnsan, 76/21; Müslim, Hayz, 74; 78; Ebu Davud, Libas, 30, no: 4102; 31, no: 4104; Hammâm 2, no: 4016, 4018.

²⁸⁶ "Dîmâs" Abdurrezzâk tarafından hamam olarak açıklanmıştır. Bk. Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 232; Mubarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, VIII, 446. Hadis için bk. Buhârî, Enbiya 24, 48; Müslim, İman 272.

²⁸⁷ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-meâd*, thk. Şuayb el-Arnâût, Beyrut 1407/1986, I, 167.

²⁸⁸ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, I, 320.

²⁸⁹ Ebû Bekir b. Hâzim, *el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*, Humus 1966, s. 241; Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 32; Mubarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, VIII, 71.

²⁹⁰ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, I, 320.

²⁹¹ Örnek olarak bk. Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 331; Gazzalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Beyrut, ts., I, 138; es-Seyyid es-Sâbık, *Fikhu's-sünne*, Kahire 1414/1993, I, 57.

luklardan veya başka sebeplerle yıkanmak isteyen her müminin gus-
lederken avret sayılan yerlerini başkalarına göstermemesi gereği,
hamam ile sınırlı olmayıp her yerde geçerlidir. Dolayısıyla müslüman
olan herkesin “gözlerini harama karşı kapayıp avret yerlerini örtme-
si” yıkanırken de riayet edecekleri hususlardandır.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humejd, *Müsned*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmurâi, Mahmûd Muhammed Halil es-Saîdî, Kahire, 1408/1988.
- Abdurraûf el-Mûnavî, *en-Nüzhe fî ahkâmî'l-hamâmi's-şer'iyye ve't-tbbiyye*, thk. Abdülhamîd Salih Hamdân, Beyrut 1408/1987.
- Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1403/1983.
- Aclûnî, Keşfu'l-hafâ' ve müzilü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs, thk. Ahmed el-Kalâş, Beyrut 1405/1985.
- Ahmed, *Müsned*, İstanbul 1992. Thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 14017/1997.
- Ali Saim Ülgen, "Hamam", *İA*, İstanbul 1993.
- Azimâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, Beyrut 1415.
- Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, haz. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut 1413/1992.
- Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, thk., Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut-1410/1990.
- Bezzâr, *Müsned*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Beyrut 1409.
- Buhârî, *ed-Duaî'ü's-sağîr*, Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb, Kahire 1396/1976.
- Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî, Darü'l-fikr, ts.
- Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed, Haleb, Kahire 1397/1977.
- Buhârî, *Sahîh*, İstanbul 1992.
- Canan Çakmak, *Tire Hamamları*, Ankara 2002.
- Cüzeciânî, *Ahvâlû'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerâi, Beyrut 1405.
- Dârekutnî, *İtel*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Silefî, Riyad 1405/ 1985.
- Dârekutnî, *Sünen*, thk. es-Seyyid Abdullah Hâşim Yemenî el-Medenî, Beyrut 1386/1966.
- Dârimî, *Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Deylemî, el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb, Beyrut 1986.
- Ebû Bekir b. Hâzîm, el-İ'tibâr fi'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr, Humus 1966.
- Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405.
- Ebû Saîd el-Alâi, *Câmiu't-tahsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, Beyrut 1407/1986.
- Ebû Ya'lâ el-Mavsîlî, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dımeşk 1404/1984.
- Ebu'l-Hasan es-Sindî, *Haşiyetü's-Sindî ala'n-Nesâi*, Haleb 1406/1986.
- Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Tezkiretü'l-mevzûât*, Beyrut 1325.
- Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *el-Keşfü'l-hasîs*, thk. Subhî es-Sâmurâi, Beyrut 1407/1987.
- Ebû'l-Vefâ el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellesîn*, thk. Muhammed İbrahim Davud el-Mevsîlî, Beyrut 1414/1994.
- Ebû'z-Zur'â el-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl fî zikri ruvâti'l-merâsîl*, thk. Abdullah Nevvâre, Riyad, 1999.
- Elbânî, *Âdâbü'z-zifâf fi's-sünneti'l-mutahhare*, Beyrut 1409.
- Elbânî, *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci Ehâdisi'l-halâl ve'l-harâm*, Beyrut/Dımeşk 1405/1985.

- Elbâni, Sahîhu't-Tegîb ve't-terhib, Riyad, ts.
- Elbâni, Sahîhu't-Tergîb ve't-terhib, Riyad, ts.
- Elbâni, Temâmü'l-minne fi't-ta'lik alâ Fıkhi's-sünne, Riyad 1409.
- es-Seyyid es-Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, Kahire 1414/1993.
- Gazzalî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Beyrut, ts.
- Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1411/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Muvazzihu evhâmi'l-cem'i ve't-tefrîk*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci, Beyrut 1407/1987.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts.
- Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, Kâhire-Beyrut 1407.
- Heysemî, *Mevâridü'z-zaman îla zevaidi'bni Hibbân*, thk. Muhammed Abdürrezzâk Hamza, Beyrut, ts.
- İbn 'Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Beyrut 1409/1988.
- İbn Abdülber, *et-Temhîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî, Mağrib 1387.
- İbn Belbân, *el-İhsan fi Takrîb-i Sahîhi'bni Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1414 / 1993.
- İbn Ebî Hâtîm, *İlelu'l-hadîs*, thk. Muhibbuddin el-Hatîb, Beyrut 1405.
- İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad 1409.
- İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Ahmed el-Bicâvî, Beyrut 1412/1992.
- İbn Hacer, *el-Kavlü'lümüsedded*, Kahire 1401.
- İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, Beyrut 1406/1986.
- İbn Hacer, *Tabakatü'l-müdellesîn*, thk. Asım b. Abdullah, Amman 1403/1983.
- İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye 1406/1986.
- İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.
- İbn Hibbân, *el-Mecruhin mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn*, Haleb ts.
- İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Es-Seyyid Şerefüddin Ahmed, 1395/1975.
- İbn Huzeyme, *Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa A'zamî, Beyrut 1390/1970.
- İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, Beyrut 1410/1990.
- İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs, Riyaz Abdülhamîd Murad, Muhammed Mutî' el-Hâfîz, Dımaşk 1404/1984.
- İbn Râhûye, *Müsned I-III*, thk. Abdülğafur b. Abdülhak el-Belûşi, el-Medinetü'l-Münevvere 1412/1991.
- İbn Receb el-Hanbelî, *et-Tahvîf mine'n-nar*, Dımaşk 1399.
- İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım, Riyad, ts.
- İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1406.
- İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, thk. Halil el-Mîs, Beyrut 1403.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 1386/1966.

- İbnü'l-Cevzî, *Zemmü'l-hevâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid,
 İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zadü'l-meâd*, thk. Şuayb el-Arnâût, Beyrut 1407/1986.
 İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalim Abdülazîm el-Bestavî, el-Medinetü'l-münevvere,
 1405/1985.
 Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ*, thk. Yusuf Ali et-Tavîl, Dimaşk, 1987.
Meydan Larousse, İstanbul 1990.
 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1400/1980.
 Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*, thk. Abdussamed Şerefüddîn, Beyrut/Dimaşk
 1403/1983.
 Mubarekfürî, *Tuhfetü'l-ahvezi bi şerhi Câmii't-Tirmizî*, Beyrut, ts.
 Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Berekât ez-Zehebî, *el-Kevâkibü'n-nîrât*, thk.
 Hamdî Abdülmecid es-Silefî, Kuveyt, ts.
 Muhammed b. Dervîş el-Hût el-Beyrûtî, *Esne'l-metâlib fî ehâdisi Muhtelifi'l-merâtib*,
 thk. Mahmûd el-Arnâût, Beyrut 1412/1991.
 Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, el-
 Medinetü'l-münevvere, 1404
 Müslim, *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*, thk. Abdülgaffar Süleyman el-Bündârî, Beyrut
 1408/1988.
 Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992.
 Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Haleb 1369.
 Nesâî, *Sünen*, İstanbul 1992.
 Nevevî, Şerhu'n-Nevevî 'alâ Sahih-i Müslim (el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. el-
 Haccâc), Beyrut 1392.
 Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, İstanbul 1997.
 Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut 1398/1978.
 Şevkânî, *Neylül-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr min ehâdisi seyyidi'l-ahyâr*, Beyrut
 1973.
 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Mahmud et-Tahhân, Riyad, 1985-1995.
 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî, Musul 1404/1983.
 Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992.
 Ukaylî, *Duafâu'l-Ukaylî*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî, Beyrut 1404/1984.
 Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara 1995.
 Zehebî, *el-Muğni fî'd-duafâ*, thk. Nureddin Itr, byy., ts.
 Zehebî, *Men tuküllime fihi*, thk. Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdinî, Zerkâ, 1406.
 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed
 Abdulmevcud, Beyrut 1995.
 Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût, Muhammed Naîm el-'Arkasûsi,
 Beyrut 1413.
 Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut ts.
 Zeynüddîn el-İrakî, *et-Takyid ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti'bni's-Salâh*, thk.
 Abdurrahman Muhammed Osman, Beyrut 1389/1970.